

GRADIŠĆANSKI HRVATI INTEGRACIJA I ASIMILACIJA U 20. STOLJEĆU U POVODU 450. GODIŠNJICE DOSELJENJA*

Arnold Suppan

U V O D

Nacionalizam — Narodna grupa — Asimilacija

Problem nacionalne manjine (narodne grupe — Volksgruppe) u Republici Austriji još je uvijek društveno politički zaoštren, da je iscrpna rasprava ne samo opravdana nego i doista nužna. Brojnost znatno narasle znanstvene i političke literature o pitanju narodnih grupa u Austriji potcrtava aktualnost pitanja. Pri tom je napadno da su pravnohistorijska i pravopolitička razmatranja u prvom planu, a slijede kulturno-historijska i kulturno-politička pitanja. Nasuprot tome začuđuje nizak interes za pravno i kulturno-političko oblikovanje narodnih grupa i za njihov društveni i ekonomski razvoj.

Djelomični uzrok valja tražiti u složenom pitanju izvora. Naime Austrijski statistički centralni ured nije pri iskorištavanju popisa stanovništva od 1923. do 1971. (u suprotnosti s mađarskim popisom stanovništva 1910) uzeo u obzir jezičnu, ekonomsku i društvenu pripadnost u neposrednom međusobnom odnosu. Mala je iznimka njemački popis stanovništva iz 1939. koji je, međutim, razlikovao samo grupe po zanimanju i socijalnom položaju unutar »pripadnika naroda« (Volkszugehörige). Za metodski pristup društveno-strukturalnoj razradi pitanja etničke grupe preostaje za sada, na temelju popisa stanovništva i poduzeća i njegova korištenja, samo usporedba općina i kotareva s visokim udjelom narodnih grupa u vezi s ekonomskom pripadnosti njihova stanovništva kao i prema društvenom položaju zaposlenih. Tek s preradom podataka uskladišteni osobni listovi popisa stanov-

---

* (Prevela Mirjana Gross. Topografske i administrativne termine preveo je sam autor).

Ovaj tekst je izvod iz knjige Arnolda Suppana: Die österreichischen Volksgruppen. Tendenzen ihrer gesellschaftlichen Entwicklung im 20. Jahrhundert (Wien: Verlag für Geschichte und Politik 1983). Autor je svom tekstu dodao brojne i opsežne bilješke koje se zbog ograničenog prostora ne mogu objaviti u »Radovima«. Zato upozoravamo zainteresirane čitaoce da će brojne pojedinosti naći u bilješkama spomenute knjige.

ništva 1971. omogućuju uspostavljanje korelacija između jezika općenja, naobrazbe, pripadnosti ekonomskim klasama i položaja u zanimanju. Takva križna tabeliranja mogu zato pružiti relativno egzaktne statističke iskaze o ekonomskoj i društvenoj strukturi te strukturi obrazovanja, koji nadilaze dosadašnja i pomažu, u usporedbi s većinskim stanovništvom njemačkog jezika, objektivizaciji društvenog položaja narodne grupe u Gradišću.

Arhivski materijal trebalo je skupiti prije svega iz razdoblja između dva rata iz političkog i međunarodnog odjeljenja Ureda saveznog kancelara. Treća bitna grupa izvora su organizacijsko povijesni podaci o udruženjima, zadrugama, komorama, sindikatima, strankama, školskim oblastima itd., koji djelomično sadrže bitne iskaze o pojedinostima. Osim toga, često od prvorazrednog značenja za »realnost« događaja, pozadina i veza, trebalo je prikupiti i autobiografski materijal, suvremene članke u novinama, časopisima, kalendarima i kongresnim izvještajima, uspomenama i bijelim knjigama. Posebno za razdoblje nakon 1945. trebalo je uključiti rezultate istraživanja socijalne geografije, etnografije, sociolingvistike i socijalne psihologije te, također, uzeti u obzir rezultate osobnih ispitivanja.

Pitanje demografskih i socijalno-ekonomskih strukturâ i razvoja narodnih grupa, veze između nacionalnog pokreta i društvenih promjena postavlja se na temelju modernog istraživanja nacionalizma, koje nastoji tragati za raznovrsnim elementima etničkog oblikovanja grupa i nacionalne integracije. Koji se elementi nacionalne integracije (i dezintegracije) mogu, prema tome, analitički utvrditi? Na brojčanim i mjerljivim činjenicama, koje se mogu objektivizirati, navesti će se etnički, geografski, demografski i socijalno-ekonomski podaci, nadalje proširenje komunikacija, procesa obrazovanja i integracijski utjecaj datih političkih odnosa i političke participacije. Treba spomenuti da subjektivne pretpostavke proizlaze iz utemeljenja pojedinaca odnosno grupe u jeziku, povijesti (posebno u vezi sa »zavičajem«) i u religiji. Iz toga djelomično proizlazi ideološka slika o vlastitoj ulozi. Nove društvene potrebe i predodžbe o cilju kao i nova zajednička ponašanja mogu sada pojačano djelovati u pravcu oblikovanja grupa, posebno u međusobnoj vezi, a posebno u položaju konkurencije prema jednoj drugoj (etničkoj) grupi. Iz toga često nastaje motivacija da se vlastitoj grupi služi s pojačanom intenzivnosti (lojalnosti) sve do stvaranja (etničke ili nacionalne) svijesti koja crta pretjerane slike neprijatelja i kvalificira nečiju promjenu grupe kao izdaju.

Posebni integracijski problemi proizlaze doduše iz položaja grupa kojima, u političkom, ekonomskom i socijalnom smislu, dominiraju viši slojevi većinske grupe. Zato se takva etnička grupa mora u svom integracijskom procesu dopunski obračunavati s obuhvatnijom političkom organizacijom, s jačom ekonomskom bazom, a nerijetko i s diferenciranijim kulturnim razvojem većinske grupe u modernoj nacionalnoj državi. To nosi u sebi opasnost da upravo pojedinac koji se socijalno uzdiže, a bitan je za nacionalnu integraciju, dospijeva u asimilacijski usisivač vodećeg sloja dominirajuće nacije koji provodi svoju supremaciju uz ostalo, i preko urbanih središta. Posebno zanimljive mogu biti materijalne i idejne šanse socijalne mobilnosti s izgledom na viši životni standard, nova životna shvaćanja, više sigurnosti, slobode i društvenog prestiža. Sve je to i suviše primamljivo. Suprotni efekt — pojačanje nacionalne svijesti novo mobilizirane narodne

grupe — mogu je naprotiv tek u slučaju već naprednije nacionalne svijesti podređene grupe, prije svega kada ekskluzivnost etabliranih političkih i ekonomskih elita moći prevladavajuće grupe podupire nastanak frustriranih suprotstavljenih elita u grupama autsajdera odnosno u prikraćenim perifernim regijama.

U kontekstu nacionalne integracije i prevladavanja tuđe nacije treba istražiti fenomen nacionalne asimilacije, tj. društvenog procesa, koji općenito (i bez političkog pritiska) uglavnom teče u ovim fazama:

— U uvjetima nacionalno izmiješanog načina naseljavanja, tehnološko-ekonomske modernizacije i socijalno-kulturne mobilizacije počinje u društveno slabijoj manjinskoj grupi gubitak njene iskonski naslijeđene i doživljene tradicionalne kulture, posebno pri odseljavanju iz gospodarski zaostalih perifernih područja u dinamička središta u kojima živi stanovništvo većine. Ova na socijalnim interesima orijentirana i zato svjesno osobna odluka najprije često obuhvaća prijelaz prema dvojezičnosti — jer na radnom mjestu prevladava većinski državni jezik — a iz toga slijedi kasnije prilagođavanje novim socijalnim i kulturnim prilikama.

— Prema stupnju prilagođavanja i nastojanja za uključivanjem u većinsku grupu slijedi najzad postupni prijelaz u stranu kulturnu zajednicu, a istovremeno i promjena nacionalnog identiteta i ispovijedanje pripadnosti drugoj naciji.

Faktori koji ubrzavaju asimilaciju često su fluktuacija dijelova stanovništva (dnevno ili tjedno putovanje na radno mjesto, odseljavanje), orijentacija prema tržištu i radnom mjestu u gradu tuđe nacije — kao središtu mnogobrojnih službi i socijalne komunikacije — davanje socijalnih, kulturnih i ekonomskih mogućnosti pojedincima koji se socijalno uzdižu, najzad i socijalno-psihološki elementi, koji se protežu od višeg vrednovanja većinskog jezika do potcjenjivanja vlastite grupe. Sve te asimilacijske činitelje mogu sada usmjerene političke mjere većinske grupe pojačati (npr. politika subvencije, jezična netolerancija) odnosno značajno skratiti faze toga društvenog razvoja. Kao faktori koji koče asimilaciju manjinskih grupa, odnosno sprečavaju je u najboljem slučaju, mogu se utvrditi:

- geografska zatvorenost naselja;
- visoki stupanj svjesnog oblikovanja grupe i odgovarajuća gustoća njene organizacije;
- relativna ekonomska neovisnost grupe;
- mogućnosti socijalnog uspona unutar grupe;
- mogućnosti političke participacije kao grupe;
- jednakovrijedna upotreba njenog jezika i kulture na svim razinama komunikacije;
- učvršćenje vlastitog socijalnog prestiža.

Nacionalna integracija i asimilacija narodnih grupa može se spoznati samo na temelju složenih općedruštvenih odnosa, a nipošto samo u vezi s politikom zahtjeva manjina, ili u vezi s državnim politikom prema narodnim grupama uopće. Na tom mjestu potrebna je i primjedba na pojam »narodna grupa« (Volksgruppe). Austrijski zakon o narodnim grupama iz 1976. definira ih kao »grupe austrijskih građana, koji stanuju i zavičajni su na dijelovima saveznog područja, s nenjemačkim materinim jezikom i vlastitom

narodnosti«. Theodor Veiter, stručnjak za austrijsko manjinsko pravo, govori o »slojevitoj manjinskoj zajednici, svijesnoj svoje etničke posebnosti koju u biti želi održati.« U ovim definicijama nedostaju gore spomenuti kriteriji oblikovanja grupa, prije svega socijalno-ekonomski i komunikacijski element. No upravo ovim kriterijima moramo obratiti pojačanu pažnju u analizi integracijskih i asimilacijskih problema austrijskih narodnih grupa u doba diferencijacije prema industrijskom društvu. U uzročnoj vezi s time mogu se promatrati još i faktori utvrđivanja, društvenog prestiža, od gledišta o nepotrebnosti i manje vrijednosti na jezičnom području do motivacija koje prelaze preko grupe u vezi sa socijalnim usponom pojedinaca.

Budući da se u internacionalnoj literaturi o manjinskom pravu pojam »nacionalna manjina« sve češće zamjenjuje pojmom »Volksgruppe« (groupe ethnique, ethnic group, gruppo etnico, narodna grupa), taj se drugi pojam upotrebljava u ovom radu usprkos spomenutih nedostataka u definiciji. To ima svoje opravdanje i zato što u grupi Gradišćanskih Hrvata postoje nesumnjivo brojniji i snažniji faktori oblikovanja grupe — kao i etnički identiteti i lojaliteti — nego što je to slučaj kod čiste jezične manjine. Narodna grupa se, prema tome, shvaća kao uglavnom kompaktno naseljena društvena velika grupa na određenom području s vlastitim jezikom, koja je svjesna svoje zajednice.

1. GLAVNE ZNAČAJKE DEMOGRAFSKOG RAZVOJA GRADIŠĆANSKIH HRVATA U 20. STOLJEĆU

Kao polazna točka socijalno-historijske analize Gradišćanskih Hrvata preporučuje se uvodno razmatranje njihova demografskog razvoja. Brojčano egzaktno utvrđivanje činjenica nailazi doduše, usprkos stalnog poboljšanja statističkih metoda, na poteškoće koje se jedva mogu prevladati. Naime između 1910. i 1976. kriteriji popisa više puta su se mijenjali:

- Kriterij »jezične pripadnosti« (sprachliche Zugehörigkeit) uvijek se opet različito definirao (kao jezik općenja, materinski jezik, jezik mišljenja, kulturni krug);
- Jezične kombinacije, dopuštene od 1951, bile su djelomično različito popisane, a izjave o upotrebi više jezika dopuštene su tek nakon 1951;
- Područje popisa se više puta mijenjalo (1910—1923—1939—1951) i to ne samo s obzirom na ukupno područje nego i na zemlje i općine;
- Bitno je pri tom i uključivanje često promijenjene političko-ideološke situacije s njezinim različitim faktorima utjecaja u času određenog popisa.

Uz to se svi brojčani podaci o Gradišćanskim Hrvatima ne mogu shvatiti kao apsolutni, nego u najboljem slučaju kao ukazivanje na određene količine. Na takvu suzdržljivost upućuju i kolebanja na području općina ili naselja koja se ne mogu demografski objasniti. Budući da su brojčani podaci u nacionalno-političkoj diskusiji i polemici često sporni te imaju veliku ulogu u raspravi o asimilaciji i integraciji, potrebno je prikazati bitne stanice demografskih kretanja među Gradišćanskim Hrvatima.

Tabela 1.

HRVATI NA PODRUČJU REPUBLIKE AUSTRIJE 1910—1976 PREMA
JEZIČNOJ PRIPADNOSTI^a TUZEMACA^b

Popisi stanovništva	
1910	A 44.243 (u današnjim granicama) G 43.633 B 377 DA 50
1923	A nema ukupnog broja jer su podaci samo dijelom iskorišteni G 41.761 B 604 DA 578
1934	A 41.392 G 40.151 B 793 DA 340
1939 ^c	D 28.327 Š 8.155
1951 ^d	A 31.182 G 30.428 B 364 G 34.427
1961	G 28.045
1971	A 28.084 G 24.332 B 2.316 Š 539 DA 346
1976 ^e	A 7.619 G 2.946 B 1.630 Š 762 739

Izvori:

A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása I, ed. A magyar kir. központi statisztikai hivatal (Budapest 1912);

Ergebnisse der österreichischen Volkszählungen von 1923, 1934, 1951, 1961, 1961, ed. Österreichisches Statistisches Zentralamt (Wien 1930—1980);

Geheime Erhebung der Muttersprache 1976.

- a) Jezična pripadnost značila je 1910. u Gradišću (u Ugarskoj) materinji jezik; 1923. jezik mišljenja; 1924. jezik »kulturnoga kruga kojemu upitani pripada po osjećanju«; 1939. materinji jezik; 1951—1971. jezik općenja; 1976. materinji jezik.
- b) Za inozemce nije važno niti međudržavno niti međunarodno manjinsko pravo.
- c) Sjeverni i središnji kotarevi Gradišća pripadali su području »Donjeg Dunava« (Niederdonau) a južni Štajerskoj. Uzete su u obzir sve jezične kombinacije.
- d) U ukupni austrijski broj i u broj za Gradišće iznad crte nije uračunata kombinacija jezika (koja je ubrojena u njemački jezik općenja); drugi broj za Gradišće uzima u obzir sve jezične kombinacije ali na temelju stalnoga stanovništva.
- e) 1976. nije bilo popisa stanovništva nego je riječ o »tajnom ispitivanju materinjeg jezika« za koji su predviđene rubrike »njemački«, »hrvatski«, »mađarski« i »drugi«. Relevantnost rezultata mora se staviti u pitanje i zato što je u drugim saveznim zemljama (npr. u Donjoj Austriji) stiglo više stotina prijava o pripadnosti jeziku neke od narodnih grupa.

Tabela 2.

NARODNA PRIPADNOST (VOLKSUGEHÖRIGKEIT) 1939.

Hrvati: Štajerska 4.005	Donji Dunav 13.439	<i>Izvor: Th. Veiter, Sprach- und Volkszugehörigkeit 1939 (1965).</i>
----------------------------	-----------------------	---

Kratice uz tabele 1 i 2: A = Austrija, B = Beč, G = Gradišće, DA = Donja Austrija, D = Državna župa Donji Dunav (Reichsgau Niederdonau), Š = Štajerska.

Brojčani razvoj Gradišćanskih Hrvata pokazuje već na prvi pogled od 1910. dalje snažan pad pripadnika narodne grupe. Čak ako isključimo hrvatsko iseljavanje u prekomorske zemlje neposredno nakon prvog i drugog svjetskog rata, možemo odčitati dezintegracijske i asimilacijske procese, koji se odnose na oko 20.000 Hrvata ako i ne uzmemo u obzir prirodni višak poroda. Pitanje o uzrocima te asimilacije postaje još oštrije ako točnije pogledamo demografska kretanja u mikrocenzusu. Ovaj naime pokazuje ne samo statistički vrlo problematična kolebanja između pojedinih popisa stanovništva — koja se djelomično mogu objasniti različitim pristupom — nego i vrlo začuđujući nazadak udjela narodne grupe u općinama koje su vrlo različite po društvenoj strukturi: Tim su padom jednako pogođene industrijske općine kao i veće agrarne općine i naselja malih seljaka. Ako se tim padom usporedi jednako začuđujuće kretanje udjela narodne grupe u djelomično susjednim agrarnim i industrijskim općinama, tada postaje jasno da dosadašnji socijalno-ekonomski modeli objašnjenja — kao: tehnička modernizacija i društvena mobilizacija u svakom slučaju ubrzavaju asimilaciju, dok ih izričito agrarne strukture koče — zahtijevaju dalju diferencijaciju.

No, prije toga treba dati pregled demografskog razvoja Hrvata. Od početka 16. stoljeća useljavale su se hrvatske (dijelom i pohrvaćene vlaške) obitelji iz Slavonije, Like, Krbave, Korduna i dalmatinskog zaleđa u zapadnu Ugarsku (od Raba do Malih Karpata) i u istočnu Donju Austriju između Litave i Dije, ukupno u 200 sela; u toku 16. stoljeća bilo ih je po računu Mate Ujevića i Josefa Breua o. 60.000 osoba, a prema novijoj procjeni Mirka Valentića — na temelju napuštenih ognjišta na hrvatskom području — preko 150.000. Motive za useljavanje valja s jedne strane tražiti u osmanlijskim pljačkaškim pohodima koji su se stalno množili već od 1470-ih godina i u predstojećem vojničkom postavljanju na velikom dijelu hrvatskog područja, s druge strane u interesu mađarskih i austrijskih feudalnih gospoštija da ponovno nasele svoje posjede opustjele nakon agrarne krize krajem 15. stoljeća. U pretežnoj većini hrvatski su naseljenici bili kmetovi, a u nekoliko sela bilo je slobodnih seljaka i plemića.

Prema karti naseljavanja Josefa Breua koncentrirale su se od Hrvata u rodovima novo osnovana i popunjena naselja na ove regije Gradišća:

- u južnom Gradišću u bortanskom i novogradačkom kotaru
- u srednjem Gradišću u istočnom dijelu puljanskog kotara;
- u sjevernom Gradišću zapadno od Nežiderskog jezera i na Hacima.

U Donjoj Austriji je gospoštijaska oblast forsirala njemački službeni jezik i plansku germanizaciju službe božje a od početka 18. stoljeća započela je asimilacijski proces koji je svršio potpunom promjenom jezika donjoaustrijskih Hrvata potkraj 19. stoljeća (naposljetku na sjevernom obronku od Litavske gore i u Moravskom polju). U zapadnoj Slovačkoj našli su se Hrvati u 2. polovici 19. stoljeća usred sukoba između nacionalne emancipacije Slovaka i rastuće mađarizacije, pri čemu je jezična blizina olakšala jezični prijelaz Slovacima. U kasnijem južnom Gradišću osjetili su se prvi valovi asimilacije na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće, zatim u jozefinsko doba i nakon sredine 19. stoljeća. U sjeveroistočnom Gradišću Hrvati su doživjeli gubitke u drugoj polovici 19. stoljeća. Začuđuje da su Hrvati pokazali najveću postojanost u prolaznom području šopronskih vratiju, u kojem su od vremena naseljavanja do 1934. izgubljene samo dvije hrvatske većinske općine a samo u jednoj se hrvatstvo sasvim ugasilo. Do prijelaza iz 19. u 20. stoljeće hrvatstvo se uglavnom svelo na 4 odnosno 5 zapadno ugarskih otoka u kojima je 1910. još uvijek bilo 57.291 Hrvata:

- »Haci« na Hacima u agrarno-gospodarski vodećim hrvatskim općinama sa trgovinom prema Požunu i Beču: Pandrof (Parndorf), Novo Selo (Neudorf), Bijelo Selo (Pama), Gijeca (Kittsee) kao i u općinama Hrvatski Jandrof (Jarovce), Rosvar (Rusovce) i Čunovo (danas u ČSSR) te u općinama Bizunja (Bezenye) i Hrvatska Kemlja (Horvátkimle), danas u Mađarskoj;
- »Poljanci« zapadno od Nežiderskog jezera; u bazenu Wulke, na brežuljcima Rašporka i na platou Zillingdorfa u gospodarski naprednijim selima koja su dijelom bila usmjerena prema obrtu i industriji (iz njih su dolazili tvornički radnici) kao i prema vinogradarstvu i povrtljarstvu; oni su trgovali svojim poljoprivrednim proizvodima.
- »Dolinski« (ili »Puljanci«) u srednjegradišćanskom području južno od Kerestura (Deutschkreutz), koji su više živjeli od stočarstva nego od ratarstva a bili su najsvijesnija skupina Gradišćanskih Hrvata; U Velikom Borištofu postojao je prosvjetni dom a u Filežu bila je jedina samostanska škola u koju je iz Frakanave došlo desetak hrvatskih svećenika;
- »Štoji« u južnom Gradišću (u srednjoj i donjoj dolini Pinke), u okolici Rohunca i na platoima Nove Gore (Neudorf), Punice (Punitz), Kukmirna i Velikog Medveša (Grossmürbisch); u pretežno malim naseljima udaljenim od prometnica (Zeilensiedlungen) s najmanjim zemljoposjedom. Bavili su se stočarstvom i ratarstvom a mnogi su postali radnici. Njima pripadaju i potomci hrvatskih »Vlaha« u selima Stari Hodas (Althodis), Brig Bošnjak (Unterpodgoria), Parapetić Brig (Parapetitschberg), Podgorje (Oberpodgoria), Rupišće (Rumpersdorf), Marof (Mönchmeierhof), Širokane (Allersgraben), Ključarevac (Allersdorf) i Rauhriegel.

Na području današnjeg Gradišća mađarski popis stanovništva iskazao je g. 1880. 41.063, 1900. 44.500, 1910. 43.633, a 1920. 44.753 Hrvata. Taj se neznatni porast mjeren na višku poroda može u prvom redu svesti na iseljavanje u prekomorske zemlje (između 1899. i 1913. iselilo je 1854 Hrvata) i na ratne gubitke, a samo u neznatnoj mjeri na asimilacijska kretanja (na mađarizaciju). I pad na 4761 (14,1% zemaljskog stanovništva) u austrijskom popisu stanovništva 1923. bio je uvjetovan valom iseljenja iz Gradišća nakon

prvog svjetskog rata, koji je samo 1919—1923. obuhvatio 15.412 osoba. Izvještaj kongresu manjina 1931. u Beču smatra da je za to odgovorna i »dezorijentacija a čini se i nemar samih Hrvata« jer je mnogo Hrvata unijelo njemački kao svoj jezik »mišljenja« u popisne liste; drugi su opet bili kao sezonski građevinski radnici zaposleni u Beču. Ipak je 1923. bilo u Gradišću još 24 općina s više od 90%, daljih 18 s više od 70% i 10 s više od 50% Hrvata, ukupno bile su dakle 52 hrvatske većinske općine. U 8 hrvatskih manjinskih općina bilo je 6 s više od 30% Hrvata, 2 i to Lajtica (Potzneusiedel) i Santalek (Stegersbach) s više od 10% Hrvata. Kao najkompaktniji jezični otok (bez manjinskih općina) valja smatrati onaj u srednjem Gradišću, zatim slijedi onaj u željezanskom i materštovskom kotaru kao i u bortanskom kotaru s po jednom manjinskom općinom; nasuprot tomu Hrvati su samo u dvije općine na Hacima činili više od 70% i u dvije manje od 50% stanovništva. U kotaru Güssing bilo je već 4 manjinskih općina. Ta različita kompaktnost tih 4 odnosno 5 jezičnih otoka — pri čemu hrvatske općine u kotaru Güssing nisu bile povezane — odigrala je u asimilacijskim procesima 20. stoljeća bitnu ulogu.

Dalji pad do popisa stanovništva 1934. na 40.151 Hrvata u Gradišću trebat će svesti na neprekidno iseljavanje u prekomorske zemlje — između 1922. i 1934. oko 22.000 Gradišćanaca (!) — te na odseljenje u ostale dijelove Austrije (oko 11.500). Druga tendencija demografskog razvoja Gradišćanskih Hrvata između 1923. i 1934. su pojave mrvljenja u malim naseljima južnoga Gradišća koja često nisu imala niti hrvatskog župnika niti hrvatskog učitelja, dok je u velikim hrvatskim većinskim općinama sjevernog i srednjeg Gradišća još uvijek bilo pojava koncentracije. Tako se — i radi zdravstveno-političkih mjera (više liječnika, babica, apoteka) — povećalo hrvatsko stanovništvo u kotaru Željezno za preko 2500, u kotaru Gornja Pulja (Oberpullendorf) za preko 1000 osoba, dok su Hrvati u kotaru Borta (Oberwart) pretrpjeli gubitak od gotovo 1500 osoba. Osim toga poraslo je hrvatsko stanovništvo u nekim od sada 44 većinskih općina na preko 90%.

Razmjerno osjetni gubitak od gotovo 4000 osoba do nacističkog popisa stanovništva od 1939. ne može se više objasniti migracijama. Doduše u vrijeme popisa materinjeg jezika bio je dio hrvatskih mladića i djevojaka pozvan u Wehrmacht odnosno u radnu službu. No od pokušaja jačanja narodne grupe u vrijeme autoritativne staleške države pomoću Domovinske fronte (Vaterländische Front) i od gradišćanskih zemaljskih školskih zakona 1937. očekivao bi se bolji rezultat. Kao moguće objašnjenje za taj pad do Anschlussa trebalo bi zato uzeti u obzir opoziciju socijaldemokratskih Hrvata protiv hrvatskih »Staleških zastupnika« (Ständevertreter), a 1939. čak i određeno nacionalno-političko prilagođavanje nacističkoj vlasti. To što je u popisu samo 17.444 Hrvata izrazilo svoju hrvatsku narodnu pripadnost (Volkszugehörigkeit) opravdava spomenuti argument iako su Hrvati u njemačkom popisu postigli najviši udio narodne i jezičke pripadnosti, tj. oko 47%. Najzad, na kraju 30-ih godina živjelo je preko 20.000 Gradišćanskih Hrvata prema porijeklu u Beču gdje su radili u gostioničarskom obrtu, kao mesari, krčmari, trgovci voćem i povrćem ili kao građevinski radnici i mali činovnici.

God. 1943. izradio je »Komesar Reicha za učvršćenje njemačke narodnosti (Reichskommissär zur Festigung des deutschen Volkstums) plan za iseljenje Gradišćanskih Hrvata. Kada su Hrvati čuli za taj plan, mora da

je među njima došlo do velikog uzbuđenja. I njemački Gradišćanci htjeli su to spriječiti. »Uz pomoć rezultata istraživanja Zemaljske istraživačke ustanove (L-andskundliche Forschungsstelle) pri područnom arhivu u Željeznoj o udjelu njemačkoga porijekla, odnosno o miješanju stanovništva po porijeklu u hrvatskim općinama i zahvaljujući tome što je Zemaljski okružni ured (Landkreisamt) proveo nacionalni popis u hrvatskim općinama kotara Željezno prema kojem je velika većina Hrvata izrazila svoju pripadnost njemačkom jeziku općenja, uspjelo je muževima njemačke narodnosti (Volkszugehörigkeit), povezanim s domovinom, spriječiti taj plan.« Ovaj izvještaj dobro upućenog suvremenika ne treba precijeniti jer su brojke bile općenito poznate već nakon popisa stanovništva 1939; glavnim uzrokom što je taj plan spriječen može se — kao u sličnim slučajevima, npr. u Južnom Tirolu — smatrati zaoštrenje ratnih događaja. Nakon kraja drugog svjetskog rata razmatrali su se planovi za preseljenje Gradišćanskih Hrvata s jugoslavenske strane pod uvjetom izmjene stanovništva.

Usprkos ratnim gubicima relativno brojnih vojnika iz hrvatskih seljačkih obitelji i velikih promjena nakon rata — sovjetska okupacijska zona, političko ideološka granična situacija, novi društveni sistem u matičnoj zemlji — izjavilo je 1951. u 42 većinske općine i u 18 manjinskih općina još 34.427 Gradišćanaca da je hrvatski (ili jezična kombinacija s hrvatskim) njihov jezik općenja, tj. uradilo je to 12,5% zemaljskog stanovništva. U graničnom području prema Donjoj Austriji — tako u naseljima Vorištan (Hornstein), Celindof (Zillingtal), Cikleš (Sigless), Gijeca (Kittsee), Raušer (Gattendorf), Kalištrof (Kaisersdorf) i Bajngrob (Weingraben) te u nizu malih naselja južnoga Gradišća (s jasnim padom broja stanovništva) bile su vidljive snažne asimilacijske pojave. U pedesetim godinama počelo je veliko odseljavanje iz Gradišća u druge austrijske zemlje. Riječ je o 23.984 osoba u cijelom Gradišću; i ako se uzme u obzir višak poroda, ova migracija još uvijek uzrokuje gubitak od 5135 osoba, od toga 2520 Hrvata. To se iseljavanje sada jasno pokazalo i u oba osnovna područja hrvatskih velikih naselja u srednjem Gradišću (Filež /Nikitsch/, Mjenovo /Kroatisch Minihof/, Veliki Borištof /Grosswarasdorf/, Mali Borištof /Kleinwarasdorf/, Šuševno Nebersdorf /Nebersdorf/, Frakanava /Frankenau/) i južno od Željeznog (Trajštof /Trausdorf/, Klimpuh /Klingenbach/). Istodobno napredovala je promjena jezika u drugim velikim općinama (npr. u Cindrofu /Siegendorf/ i Stinjakima /Stinatz/) isto tako u naseljima južno od Kisežke gore.

Iako je definicija jezika općenja u popisu stanovništva 1961. upotrebljena u prijelaznijem smislu prema manjinama — jezik »koji se govori u općenju s pripadnicima obitelji« — morali su Hrvati primiti do znanja ponovni pad od preko 6000 osoba. Broju od 28.045 Gradišćanaca koji su govorili hrvatski (od toga o. 15% s miješanim jezikom /Gemischtsprachige/) suprotstavio je dijecezanski shematizam za g. 1963. još 37.828 vjernika hrvatske narodne pripadnosti u dijecezi Željezno. Iako oba izvještaja nisu provjerena u pojedinostima, ta se razlika ipak može objasniti samo oblikom ispitivanja koje je bilo prijaznije prema narodnoj grupi (uz sudjelovanje župnika). Iz toga se ne smije zaključiti da župnik isto tako dobro ne poznaje jezično porijeklo svoje župe. S druge strane ta je suprotnost značajna za promjenu jezika, koja je očigledno bila u toku kod jedne četvrtine Gradišćanskih Hrvata, a najslabije se osjećala na crkvenom području.

Prema popisu stanovništva ima u Gradišću još samo 24.332 Hrvata 9% stanovništva zemlje) u sada administrativno povećanih 15 većinskih općina: Pandrof (Parndorf), Uzlop (Osliip), Trajštof (Traunsdorf), Vulka prodrštof (Wulkaprodersorf), Cindrof (Siegendorf), Klimpuch (Klingensbach), Rasporak-Pajngrt (Drassburg-Baumgarten), Veliki Borištof (Grosswarasdorf), Filež (Frakanava), Dolnja Pulja (Frankenau-Unterpullendorf), Bandol (Weiden bei Rechnitz), Čajta (Schachendorf), Stinjaki (Stinatz), Nova Gora (Neuberg), Pinkovac (Güttenbach) i u 7 općina s preko 10% Hrvata. Jezični otok na Hacima obuhvaća još samo 2000 Hrvata, zapadno od Nežiderskog jezera živi ih oko 10.000 u kotaru Gornja Pulja oko 6500, u južnom Gradišću oko 6000. U suprotnosti s g. 1961. navelo je sada preko tri četvrtine Hrvata jezičnu kombinaciju s njemačkim (15.682 njemačko-hrvatski) ili s mađarskim. Hrvati koji su odselili iz središnjeg Gradišća između 1961. i 1971. asimilirani su izvan svojih sela. Opadanje Hrvata u sjevernom i sjeverno-istočnom Gradišću može se u prvom redu svesti na jezičnu promjenu u selu. To je posebno izraženo u velikim općinama Vorištan (Hornstein), Štikapron (Steinbrunn), Vulkaprodrštof (Wulkaprodersdorf), Pandrof (Parndorf), Bijelo Selo (Pama) i Gijaca (Kittsee).

Dugotrajni demografski razvoj Gradišćanskih Hrvata između 1880. i 1971. pokazuje ove, doista začuđujuće, trendove:

- Jezični otok velikih agrarnih općina na Hacima s najvećim seljačkim posjednicima i s najviše poljoprivrednih radnika nalazi se u stanju raspadanja;
- Jezgro sjeverno gradišćanskog jezičnog otoka u trokutu gradova Željezno — Materštof — Rust s gospodarski rano diferenciranim hrvatskim selima (industrija, obrt, vinogradarstvo, radnici koji dnevno putuju do mjesta zaposlenja) posjeduje usprkos sve većeg uključivanja u turizam začuđujuće svojstvo ustrajnosti, dok su nekadašnje velike hrvatske općine uzduž donjoaustrijske granice i u neposrednom naseljavanju oko Bečkog Novog Mjesta izložene snažnom procesu asimilacije;
- Srednjogradišćanski jezični otok — koji je doduše izgubio svoj sjeverni, južni i zapadni rub (istočni rub je 1921. ostao u Mađarskoj) a bio je nakon drugog svjetskog rata izložen izrazitim gubicima u vezi s iseljavanjem — sačuvao je ipak nekadašnju koncentraciju (u većini još preko 90% Hrvata!) u svojim relativno zatvorenim hrvatskim selima.
- Oba južnogradišćanska jezična otoka bila su prije, između i nakon oba svjetska rata najviše pogođena iseljavanjima. Dok su, međutim, mala naselja u kotaru Güssig gotovo sasvim asimilirana i samo su 3 općine: Stinjaki (Stinatz), Nova Gora (Neuberg), Pinkovac (Güttenbach), preživjele na brežuljcima daleko od prometa. Najveći dio hrvatskih naselja na južnom obronku Kisežke gore — među njima nekadašnja vlaška naselja — ostao je prilično pošteđen.

Ocjena ovoga, demografski vrlo različitog, razvoja gradišćanskih hrvatskih sela i jezičnih otoka ne može se nipošto postići jedno dimenzionalnim asimilacijskim modelom nego samo pojedinačnom analizom mnogostrukih društvenih promjena i njihove recepcije u različitim mjesnim uvjetima.

2. GRADIŠĆANSKI HRVATI U TOKU DRUŠTVENIH PROMJENA

2.1. U staroj Ugarskoj: Podređenost u socijalnoj strukturi

Od prilike 1700. došlo je u današnjem Gradišću do sve većeg izjednačavanja hrvatskog i njemačkog seljačkog stanovništva. Jedni i drugi trpjeli su u vrijeme koje je slijedilo od prekomjernog agrarnog stanovništva i nedostatka zemlje. Zatvorenost većine hrvatskih sela kao i nacionalna ravnopravnost mađarskih gospoštija sačuvale su Hrvate do druge polovice 19. stoljeća od asimilatorskog pritiska iako su u etnički izmiješanim selima tekli uzajamni asimilacijski procesi. U većinskom hrvatskom selu mogli su Hrvati uglavnom nesmetano, pod duhovnim vodstvom svoga župnika i učitelja njegovati svoju duboko osjećajnu religioznost, svoje bogatstvo narodnih pjesama i svoj pretežno čakavski dijalekt u ikavskoj jezičnoj varijanti. (Stoji, Vlasi govore štokavski dijalekt). U tim hrvatskim općinama s vlastitom župom i školom čak su i useljeni stranci asimilirani bez teškoća. S vanjskim svijetom, prije svega s njemačkim ili mađarskim gradom, došli su Hrvati u dodir samo kao vozari, putujući trgovci, obrtnici-zidari i tesari i poljoprivredni sezonski radnici, u toku vojne službe ali i u hodočašćima. Usprkos privrednim i društvenim dodirima s Nijemcima i Mađarima zapadne Ugarske i s graničnim austrijskim zemljama, učvrstio se u Hrvata vlastiti nacionalni karakter koji se oslanjao na rodovski i obiteljski osjećaj, katoličku religiju, usmenu predaju narodnih pjesama, bajki itd., te na južnoslavenski temperament. Među pojedinim hrvatskim grupama bilo je dakako u uvjetima županijske, dijecezanske i gospoštijske organizacije — izrazitih diferencijacija, pa su one u mješovitim naseljima stvorile zajednice i tradicionalnu kulturu prema regionalnim datostima iznad svoje jezične grupe.

Pri početku jačanja tog osjećaja zajedništva od 60-ih godina 19. stoljeća bila je društvena struktura zapadno-ugarskih Hrvata nakon ukidanja gospoštija samo neznatno diferencirana:

- U tada postojećih oko 400 hrvatskih sela stanovništvo je živjelo prije svega od agrarnog gospodarstva i agrarne trgovine ili je služilo kao sezonska rezerva radne snage za zapadnougarski veleposjed i gradove Požun (Bratislava, Pozsony, Sopron (Ooedenburg), Szombathely (Steinamanger) i Kőszeg (Kiseg, Güns), a preko toga pojačano za Beč i mjesta uz južnu željeznicu. Preko cijele godine mogli su ostati u selu samo »paori« (srednji i veći seljaci), a »željari« (uživaoci kuće i vrtno-parcele) i »hižičari« morali su tražiti službu ili kao sezonski radnici u industriji ili kao žetveni radnici na mađarskim i donjoaustrijskim veleposjedima, a njihova djeca kao pastiri i seljačka služinčad.
- Iz doduše relativno velikog ali apsolutno ipak malog broja trgovaca stokom, voćem i povrćem, vozara, putujućih obrtnika (zidara i tesara) nije se moglo konstituirati pravo građanstvo, a niti od obrtnika u stalnom mjestu stanovanja kao u Vorištanu, Pandrofu, Gijeci i Filežu.
- Katoličke osnovne škole postojale su doduše već u 18. stoljeću u nizu hrvatskih općina sjevernog i srednjeg »Gradišća«, a od sredine 19. stoljeća osnovan je pod austrijskom i mađarskom upravom veći broj škola u malim hrvatskim općinama južnoga »Gradišća«. No za naobrazbu nakon škole hrvatska su djeca ovisila o zapadnougarskim školskim gradovima: Šopronu, Kőszegu i Györu. Zato se mali krug osoba koje su svršile sred-

nje i više škole razmjerno brzo otuđio od svoje narodnosti i mađarizirao, s iznimkom župnika i učitelja koji su se vraćali u svoja sela.

Dok su u sjevernoistočnom dijelu današnjeg Gradišća na Hacima prevladavali veći općinski kotari s prosječnim seljačkim posjedima od 20 i 50 jutara a neki su hrvatski veliki seljaci imali do 100 jutara plodne zemlje; dok su općine zapadno od Nežiderskog jezera usprkos malih površina (u kotaru Željezno između 10 i 20 jutara, u kotaru Naterštof bio je brojni mali i patuljasti posjed) imale dobru agrarno-gospodarsku podlogu na temelju intenzivnog povrtljarstva i vinogradarstva (Trajštof i Vulkaprodrštof imali su najviši katastralni prihod!), razvio se već u posljednjim desetljećima 19. stoljeća u srednjem i južnom Gradišću, s prosječnim površinama posjeda između 10 i 20 jutara, odnos ukupne površine općina prema stanovništvu u pravcu »relativne prenaseljenosti« jer je po glavi stanovništva koje se bavilo poljoprivredom često bilo na raspolaganju samo 1 jutro. Zato nalazimo na tom području prije više od 100 godina (u stočarskim općinama kao Stinjaki čak prije 1848!) pojavu sezonskog seljenja, kako u agrarna područja Malog mađarskog nizozemlja i istočne Donje Austrije, tako sve više i u novo nastala industrijska poduzeća zapadne Ugarske: u tvornice šećera u Cindrofu i Hirmu, u tekstilne tvornice u Lajtici, Vorištanu, Neufeldu, Neudörflu i Pinkafeldu, u pecare špirita u Filežu, Pandrofu i Novom Selu u mlinove u Velikom Borištofu, Raušeru, Otavi, Santaleku i Donjoj Pulji, u ciglane Gijece i Nežidera.

Trend prema sezonskom seljenju, dijelom već i prema odseljenju iz seoskih područja ili čak i prema iseljenju u Ameriku pojačao se među zapadnougarskim Hrvatima u posljednjem desetljeću 10. stoljeća uslijed dva odlučujuća društveno-ekonomska fenomena:

- S jedne strane su nasljedne podjele snažno rascijepkale seljački posjed tako da su racionalnom gospodarstvu nedostajala novčana i moderna proizvodna sredstva (strojevi, gnoj, sredstva za zaštitu bilja itd.) Osim toga su se prihodi od poljoprivrede znatno smanjili u toku velike agrarne krize 70-ih i 80-ih godina 19. stoljeća (radi prevelike ponude iz prekomorskih zemalja i Rusije).
- S druge strane uvjetovala je industrijalizacija s otvaranjem prometnica u graničnim donjoaustrijskim i štajerskim područjima znatno proširenje svakodnevnih putovanja na radno mjesto, često na mjesta velikih gradnji i u tvornice rezidencijalnoga grada Beča koji je rastao, i njegove južne okoline. Većinom su muški članovi obitelji putovali do svojih radnih mjesta, u svakom slučaju oni koji su bili tjelesno najsposobniji i najpokretljiviji, dok su majke, djeca i starci morali dalje voditi malo seosko gospodarstvo. Na taj način porastao je do prvog svjetskog rata udio privrednog sektora: rudarstva, industrije, obrta, trgovine i prometa kod svih zaposlenih Hrvata za jednu trećinu. Putovanje na radno mjesto nije donijelo samo nešto dodatnog novca, koje je dakako najčešće služilo za ispunjenje neposrednih potreba opstanka (prije svega za kupovanje nekih važnih upotrebnih predmeta), u hrvatsko selo. Upravo to putovanje na radno mjesto u industrijska poduzeća prostora Beča i Bečkog Novog Mjesta te Graza upoznalo je hrvatsko sitnoseljačko stanovništvo sa zapadnom tehnologijom i s novim socijalnim idejama zapadnog industrijskog društva.

S mađarskim zakonom o nacionalnostima 1868. započeo je i proces nacionalne emancipacije zapadno ugarskih Hrvata pa se uski sloj svjetovne inteligencije za kratko vrijeme aktivirao u hrvatskom jeziku. Politika mađarizacije (putem zahtjeva za odgojem mađarskih građana) za vlade Kalmana Tisze spriječila je dalji napredak te struje. Tek na prijelazu stoljeća mogao je krug oko župnika Hrvatske Kemlje (Horvátkimle) Mate Meršića-Miloradića izgraditi novu hrvatsku svijest — unošenjem pojma »Gradišće« (Burgenland) — i širiti ideje, jezične, kulturne i nacionalne integracije pomoću molitvenika, školskih knjiga, kalendara i jednih novina (1910), tako da je u hrvatskim selima među nacionalno aktiviranim seljacima nastala svijest o etničkoj individualnosti. Apponyjev školski zakon iz g. 1907. uzrokovao je ponovni nazadak jer je u prvi plan stavio poznavanje mađarskoga državnog jezika a predviđao je još samo da se nauči čitati, pisati i vjeronauk na hrvatskom materinjem jeziku. Kao bitna posljedica prijetila je mađarizacija učiteljstva u hrvatskom selu, a s tim u vezi i cijele buduće inteligencije. Mađarski popis stanovništva 1910. već potvrđuje te tendencije.

Budući da se egzaktni statistički podaci o društvenoj strukturi Gradišćanskih Hrvata mogu vidjeti iz mađarskog popisa 1910, korisna je — i za razvoj nakon 1921 — točnija analiza te statistike, koja korelira jezik zanimanja i materinji jezik za zapadnougarske županije Pozsony Bratislava, Požun, Pressburg, Moson (Wieselburg), Sopron (Oedenburg) i Vas (Eisenburg) kao i za municipalne gradove Bratislavu i Sopron.

Tabela 3

ZAPOSLENI S HRVATSKIM MATERINJIM JEZIKOM 1910.

a) <i>glavne grupe</i> zaposlenih u kombinaciji s materinjim jezikom (ukupno 24.626 zaposlenih i 32.701 uzdržavanih)	
Prvobitna proizvodnja 15.710 (63,8%)	
Rudarstvo, industrija	
obrt, trgovina, kredit i promet 5.578 (22,6%)	
građanska i crkvena javna služba i tzv. »slobodna zanimanja« 187 (0,76%)	
domobranstvo 378 (1,53%)	
nadničari 999 (4,06%)	
služinčad 844 (3,43%)	
Penzioneri	
Kapitalisti	
Rentijeri 845 (3,43%)	
Privatnici	
b) <i>važne podgrupe</i> zaposlenih u kombinaciji s materinjim jezikom	
veleposjednici s preko 1000 rali	—
srednji posjednici (100—1000 rali)	7 (od toga 6 u županiji Moson)
zakupnici (preko 100 rali)	3
mali zemljoposjednici i zakupnici (50—100 rali)	188 (od toga 144 u županiji Moson)
mali zemljoposjednici i zakupnici (10—50 rali)	4341 (polovica u županiji Sopron)
mali zemljoposjednici i zakupnici (5—10 rali)	2632
mali zemljoposjednici i zakupnici ispod 5 rali	3685 (od toga 2016 u županiji Sopron)

poljoprivredni činovnici	2
poljoprivredna služinčad	1270 (od toga 680 u županiji Šopron)
poljoprivredni radnici	3500 (od toga 1704 u županiji Šopron)
samostalni obrtnici	941 (od toga 581 u županiji Šopron)
samostalni u trgovini i kreditu	364
činovnici u industriji	5
činovnici u trgovini i kreditu	8
prometni činovnici	5 (svi u županiji Vas)
»pomoćno osoblje« (radnici) u rudarstvu	21 (od toga 14 u županiji Šopron)
radnici i služinčad u obrtu i industriji	3844 (od toga 2648 u županiji Šopron)
radnici i služinčad u trgovini i kreditu	223
radnici u prometu	149

c) važne podgrupe zaposlenih u javnim službama i slobodnim zanimanjima prema materinjem jeziku:

državni činovnici	—
županijski činovnici	—
činovnici municipalnih gradova i onih s uređenim magistratom	—
općinski i kotarski notari	— (1 općinski dnevničar)
sudski činovnici	—
odvjetnici	—
dušobrižnici	23 (od toga 14 u županiji Šopron)
kapelani	2
opatice	—
odgojiteljice u dječjem vrtiću	—
učitelji osnovnih škola	21 (od toga 15 u županiji Šopron)
učiteljice osnovnih škola	2
učitelji i učiteljice viših osnovnih i građanskih škola	—
profesori srednjih škola	—
odgojiteljice	2
liječnici, apotekari, veterinari	—
apotekarski pomoćnici	1
babice	36
umjetnička zanimanja	1

Izvor:

Amagyar szent korona országainak
1910. évi népszámlálása, IV: ANépeség
tokkal egybevetve s a népesség ház
foglalkozása a föbb demografiai ada-
— és földbirtokviszonyai, ed. A ma-
gyar kir. központi statisztikai hivatal
(Budapest 1915). (u Požunu)

Iz ovih je brojki jasno da je socijalno tijelo Gradišćanskih Hrvata bilo prije prvog svjetskog rata, prije svega u bogatijim posjedničkim i intelektualnim slojevima, krajnje nepotpuno: Ni jedan veleposjednik nije naveo hrvatski kao materinji jezik, niti jedan sudac, notar, odvjetnik, nastavnik građanske škole i gimnazije, liječnik ili apotekar, ni jedan privatni inženjer ili urednik. Dominantan je bio hrvatski mali ili patuljasti seljak, seoski obrtnik, trgovac stokom i vozaški poduzetnik, poljoprivredni radnik i sluga kao i pomoćni radnik u obrtu i industriji. Uski sloj inteligencije sastojao se prije svega od župnika i učitelja osnovne škole s dopunom babica, nižih javnih službenika te nekolicine srednjih namještenika u trgovini, kreditu, obrtu i industriji. Učitelj, župnici i činovnici bili su gotovo isklju-

čivo izobraženi na mađarskim gimnazijama, preparandijama i svećeničkim seminarima u Budimpešti, Györu, Szombathelyu, Požunu i Köszezu a i u Zagrebu. Nekolicina studirala je u Budimpešti, Zagrebu ili Beču.

Ta je inteligencija bila zato nakon prvoga svjetskoga rata potpuno razjedinjena u pogledu pripojenja zapadne Ugarske s većinom njemačkog jezika Austriji. Grupa oko župnika Meršića koja je osnovala »Hrvatsko narodno vijeće« zalagala se iz više razloga za ostajanje u Mađarskoj:

- Župnici i učitelji odgojeni u mađarskim školama bili su promađarski orijentirani;
- Bojali su se asimilacije u Austriji (pred njihovim očima bio je primjer donjoaustrijskih Hrvata!)
- Bojali su se antikleikalizma bečkih socijaldemokrata;
- Uznemirivao ih je njemački nacionalizam u građanskim krugovima Austrije.

Doista, već je zimi 1921/22. dvanaest učitelja u hrvatskim općinama bilo otpušteno, u 4 općine nisu htjeli stupiti u austrijsku službu i odselili su, a u 9 općina (prije svega u južnom Gradišću) nova je zemaljska uprava u Sauerbrunnu smatrala da učitelji »nisu sposobni za nastavu na njemačkom jeziku«.

I veći dio srednjogradišćanskih i južnogradišćanskih hrvatskih seljaka bojao se promjene države jer je bolje razumio mađarski nego njemački jezik, a bio je i »iz običaja« za Mađarsku. Pretežna većina sjevernogradišćanskih Hrvata ali i srednje i južnogradišćanski industrijski radnici i putujući trgovci nisu dijelili taj strah jer je njihov zajednički život s njemačkim »Gradišćancima« bio prilično bez konflikta. Osim toga, obje etničke grupe bile su u posljednjim desetljećima pred prvi svjetski rat pod mađarskom vlašću socijalno i kulturno prikraćene. Iskustva pod Belom Kunom, a još više na početku Horthyjeve vlasti, nisu dozvoljavala da se očekuje poboljšanje. Većina Hrvata željela je, pored toga, pripojenje Austriji iz konkretnih ekonomskih interesa:

- Radnici putnici mislili su na svoja radna mjesta u donjoaustrijskom i bečkom industrijskom području;
- Trgovci mlijekom, s peradi, jajima, povrćem, voćem i stokom sjevernoga Gradišća vidjeli su u Beču povoljno tržište;
- I seljaci sjevernoga Gradišća bili su okrenuti prema tržištu u Beču i u Bečkom Novom Mjestu.

Držanje pretežne većine Hrvata u pitanju pripojenja postaje posredno jasno iz međudržavnog memoranduma od kolovoza 1921: dok je mađarska vlada bez bližeg opravdanja — kao arondaciju šopranskog područja — zahtijevala pripojenje hrvatskih općina Cindrof, Klimpuch, Koljnof (Kohlenhof, danas Kóphaza), Filež, Mljenovo (Kroatisch Minihof), Gerištof (Kroatisch Geresdorf), Dolnja Pulja (Unterpullendorf), Mučindrof (Grossmutschen) i Pervane (Kleinmutschen) — jedino u slučaju Cindrofa upozoravalo se na područje sirovina za tvornicu šećera što je ostalo u Mađarskoj — dotle je austrijski zemaljski upravitelj i sekcijski šef dr Norbert Davy naglasio u svom izvještaju »uvijek veliku prijaznost prema priključenju« barem jednoga dijela hrvatskih općina. Konačno uređenje šopronskog pitanja i granice g. 1922. donijelo je Hrvatima nacionalnu i ekonomsku štetu jer je sa šopronskim područjem i međunarodnim uređenjem gra-

nice 8 hrvatskih općina došlo pod Mađarsku, ali je i sam Šopron otpao kao upravno, tržišno i prometno središte te kao karika hrvatskog jezičnog otoka.

2.2. U austrijskom Gradišću: Za socijalno i kulturno priznanje

Nakon pripojenja Gradišća Austriji, Gradišćanski Hrvati morali su započeti načelnu borbu protiv gospodarske zaostalosti a za socijalno i kulturno priznanje; njihovi sugrađani njemačkoga jezika nisu morali prevladati ogradu koja je sada u Hrvata nerijetko bila početak kompleksa manje vrijednosti. Najprije Hrvatima su bila važna tri socijalno-ekonomska problema: pitanje zemljišne reforme, izgradnja vlastitih zadruga i otvaranje novih tržišta. Kao što pokazuju mađarske statistike Hrvati nisu u zapadnoj Ugarskoj imali udio u veleposjedu niti u seljačkoj zemlji koji bi se mogao usporediti s njemačkim i mađarskim udjelom. Četvrtina je korisne poljoprivredne površine Gradišća i još veći dio šuma pripadao ugarskom veleposjedu (Esterházy, Nadvojvoda Friedrich, Batthyany, Meszö-Zichy, Niczky, Almásy, Lónyai, Erdödy, Selezky pa i Drašković) a manjim dijelom njemačko-austrijskom veleposjedu (Thurn i Taxis, Harrach, Berg, samostan Heiligenkreuz, Hartig i Rottermann, Patzenhofer, Thyssen-Bornemisza). Do 70.000 ha veleposjeda bilo je uključeno u 12 imanja fideikomisa. Zato su se brojni mali hrvatski seljaci nadali (kao i njemački) zemljišnoj reformi. Obje vodeće stranke u zemlji nisu se mogle nagoditi: Kršćanski-socijali su — usprkos masivnih zahtjeva za zemljišnom reformom iz vlastitih općina — predlagali upotrebu novih zemljišta za poljoprivredu i melioraciju, a socijaldemokrati podjelu imanja iznad 100 ha uz odštetu. Ipak je između 1926. i 1930. bilo moguće pretvoriti 6229 katastarskih rali neplodne zemlje u kultiviranu zemlju odvodnjavanjem itd. Ta se zemlja dodjeljivala povratnicima, mladim seljačkim sinovima i obiteljima iseljenika u Ameriku. Na Hacima uspjelo je većim hrvatskim seljacima kupiti zemlju upotrebljivu za obrađivanje od veleposjednika ili je bar zakupiti jer je obrada na veleposjedu postajala od sredine 20-ih godina sve skuplja. U cjelini, ova proširenja jedva da su nešto promijenila u posjedovnim odnosima Hrvata: i dalje je — izuzevši Hace i neke općine zapadno od Nežiderskog jezera (Štikapron), Pajngrt, Klimpuh — prevladavao hrvatski mali i patuljasti seljački posjed između 2 i 5 odnosno ispod 2 hektara, možda nešto povećan ponekim zakupom. Doduše, niz sjeverno i srednjogradišćanskih urbarijalnih općina imao je više od 100 hektara zemljoposjeda, no od hrvatskih župnika samo ih je malo imalo više od 20 hektara. Prilično je neznatan ostao hrvatski udio u šumskom posjedu. Samo nekoliko općina (npr. Filež) posjedovalo je veću općinsku šumu važnu za korištenje drva i stelje. Seljačkih posjednika šuma bilo je najčešće u zapadnom dijelu južnoga Gradišća (npr. oko Stinjaka). U ovisnosti od gospodarskih mogućnosti opao je između 1910. i 1934. dio stanovništva koji je živio od poljoprivrede i šumarstva u hrvatskim općinama bazena Vulke, na brežuljcima Rasporaka na platou Zillingdorfa, u koritu Rohunca i u Stinjakima, a porastao je na Hacima, na južnom obronku Kisežke gore i u kotaru Güssing.

Uspješnija od težnje za proširenjem posjeda bila je izgradnja zadruge (po sustavu Raiffeisen). U hrvatskim općinama bila je mreža kreditnih

udruženja, štedionica i konzumnih zadruga znatno (1933. već 100 društava) povećana a u srednjem Gradišću počela je, na poticaj dvojice mladih akademičara Karalla i Klaudusa i izgradnja mliječnih zadruga i mljekarna u Haračunu (Horitschonu). Nasuprot tome bila je teška preorijentacija srednjogradišćanskih i južnogradišćanskih seljaka na nova tržišta u Beču i Donjoj Austriji jer su željezničke pruge bile usmjerene prema Šopronu odnosno Szombathelyu, a ceste su bile u lošem stanju. Veliko značenje za ekonomsku i društvenu integraciju Hrvata u novoj saveznoj zemlji i u novoj Republici imalo je zato ostvarenje nekih prometno-tehničkih mogućnosti i s time u vezi trgovačko-funkcionalnih preobrazbi. Nova cesta preko Sigropskog sedla vezala je središnje i sjeverno Gradišće, nove auto-linije otvarale su srednju dolinu i doline južnoga Gradišća; nova željeznička pruga između Friedberga i Pinkafelda povezivala je mađarsku željeznicu preko Rohunca do Szombathelya s prugom za Aspang i na taj način s austrijskom željezničkom mrežom. Dotada središnje trgovačke funkcije Bratislave, Šoprona, Szombathelya i Kisega raspodijelile su se djelomično na nova kotarska središta Gradišća — Materštof je postao središte stočne trgovine, Željezno novo potrošačko središte, Nežider tržište za povrće a Frauenkirchen za žito — djelomično na Beč, Bečko Novo Mjesto i Graz. S motorizacijom prometa našli su se Beč i Bečko Novo Mjesto u području mogućnosti dnevne opskrbe. To je dalo prilike hrvatskim općinama sjevernog i srednjega Gradišća da pojačaju proizvodnju i prodaju svježega mlijeka, maslaca, jaja, živadi, svinja, ranoga voća i povrća. Nove prilike za zaradu otvorile su se hrvatskim općinama u okolini Pandrofa u bazenu Vulke i na brežuljcima Rasporka te s proširenjem gajenja šećerne repe s trostruko povećanim prinosom između 1926. i 1935. godine.

Međutim, ove razvojne šanse nisu utjecale na hrvatska sela u južnom Gradišću, posebno u kotaru Güssing, radi slabih mogućnosti poljoprivredne proizvodnje i položaja udaljenog od prometnica. U ovim, najčešće malim selima, u kojima je višak žita, stoke, mlijeka i voća bio izrazito manji, vidi se snažno odseljavanje i sezonsko putovanje. S druge strane, rastao je utjecaj uprave koja je sada uređivala njemačkim jezikom a to je bilo pojačano njemačko-nacionalnom propagandom (Njemačko školsko udruženje Südmark). Zato je većina ovih sela bila između dva svjetska rata izložena jakoj asimilaciji i izgubila je za života jedne generacije hrvatsku većinu odnosno manjinu. Taj asimilacijski proces pogodio je najprije mala hrvatska sela u blizini kotarskog glavnoga grada Güssinga i uzduž ceste prema sjeveru. Prilično netaknuta ostala su u to vrijeme velika hrvatska sela Stinjaki, Pinkovac i Nova Gora, koja su se kao općinska i župna središta održala daleko od prometnica na šumovitim brežuljcima. Pri tom su muški stanovnici sela bili djelomično poznati po tome što su od proljeća do jeseni bili sezonski radnici u industriji i obrtu u bečkom i gradačkom području, pa i u Njemačkoj i Švicarskoj, i što su samo zimu provodili u svom zavičajnom mjestu.

Veliki dio hrvatskih malih seljaka i poljoprivrednih radnika iz južnog i srednjega Gradišća morali su se — pod pritiskom seljačke prenaseljenosti i nedostatka radnih mjesta — unajmiti kao poljoprivredni sezonski radnici na najbližem imanju češće još na majuru u sjeveroistočnom Gradišću i u istočnom bečkom bazenu i u Moravskom polju. Prema udjelu u stalnom pučanstvu, dolazila je 1935. većina sezonskih radnika u Donju

Austriju iz zapadnog i južnoga dijela kotara Güssing kao i iz istočnoga i srednjega Gradišća, dakle iz krajeva s mnogo hrvatskih općina (posebno iz Nove Gore, Pinkovca, Velikog Medveša i Žamara (Reinersdorf). Radna mjesta u samom Gradišću bila su prije svega u općinama na Hacima i u Seewinkelu kao i tvornice šećera u Hirnu i Cindrofu za vrijeme kampanje šećerne repe. Njihove mogućnosti zarade bile su otežane zato što je u sjeveroistočnom Gradišću i u istočnoj Donjoj Austriji uskoro došlo do konkurencije sa slovačkim i češkim sezonskim radnicima, kojima su veleposjednici kao jeftinijoj radnoj snazi, davali prednost. Zakonsko sprečavanje upotrebe slovačke i češke radne snage (većinom inozemaca) nije se moglo provesti niti u Gradišćanskom saboru. Ta teškoća u položaju tržišta rada još se zaoštrila jer su mnogi sjeverogradišćanski industrijski radnici izgubili svoj posao u obližnjim industrijskim mjestima bečkog bazena pa su potisnuli sezonske radnike iz južnih dijelova zemlje i iz radnih mjesta sjevernoga Gradišća.

Prije svjetske ekonomske krize više je stotina gradišćanskih industrijskih radnika bilo zaposleno u Njemačkoj, Švicarskoj pa i Francuskoj, a i poljoprivredni radnici mogli su naći sezonsko zaposlenje u Njemačkoj — pretežno u područjima gajenja šećerne repe — a od početka 1930-ih te su radne mogućnosti uglavnom otpale. Tek 1935. uspjelo je povećanje gradišćanskog poljoprivrednog radništva u Donjoj Austriji — dijelom potiskivanjem slovačkih žetelaca. Od 1937. opet se aktiviralo odseljavanje u Njemački Reich, prije svega u Sachsen-Anhalt. Uz ove neznatne pomoćne mjere, godišnje najviše stanje nezaposlenih kojima se davala potpora iznosilo je (uz one bez zarade i »Ausgesteuerte«) između 1929. i 1935. prilično konstantno 8.600 do 10.300 osoba.

Usprkos spomenutih socijalno-ekonomskih problema uključivanja, Hrvatima je 20-ih godina uspjela strukturalna modernizacija njihova socijalna tijela i približavanje strukturi stanovništva njemačkoga jezika u Gradišću. Prema sektorima privređivanja Hrvati su imali samo neznatno više seljaka i poljoprivrednih radnika nego prosjek stanovništva, a u obrtu i industriji već su bili natprosječno zastupani dok su u trgovini, prometu, novčarstvu i osiguranju bili jedva nešto ispod prosjeka zemaljskoga stanovništva (između hrvatskih općina bili su Stinjaki i Šuševo na čelu). Jedino u sektoru javnih službi i slobodnih zvanja Hrvati su bili izrazito ispod prosjeka i dostigli su samo polovicu udjela ukupnog stanovništva Gradišća. Samo u nekim većim hrvatskim općinama sjevernog Gradišća (u Gijeci, Pandrofu, Cindrofu i Vorištanu) naseljeni su liječnici, ljekarnici i zubni tehničari, a u tri hrvatske općine i veterinari. Nasuprot tome ni u jednoj hrvatskoj općini nije bilo odvjetnika ili notara. Oni su bili koncentrirani u mjestima s kotarskim sudovima.

Najmoderniju socijalnu strukturu imali su Hrvati u kotarevima Željno i Materštof — s više zaposlenih u obrtu i industriji nego u poljoprivredi i s najvećom prisutnosti u javnoj službi i slobodnim zvanjima. Najjače agrarne strukture (iznad 70% stanovništva) još su bile među Hrvatima kotara Gornja Pulja, Borta i Güssing. Najveći udio stanovništva zaposlenog u industriji u hrvatskim općinama bio je 1934. u Vorištanu, Rasporaku i Cindrofu — preko 50% — a najveći udio stanovništva zaposelnog u poljoprivredi i šumarstvu u općini Pinkovac kao i u južnogradišćanskim naseljima Ključarevac, Zečje Selo (Hasendorf) i Žarnovica (Heu-

graben) — svi preko 90%. No upravo ova mala južnogradišćanska naselja bila su već u međuratnom razdoblju najteže pogođena asimilacijom, dijelom u samom selu, dijelom kod stanovništva koje se odselilo. Relativno zaostala socijalna struktura i velika udaljenost od gradskih središta (u Željezno, odnosno u Beč put je trajao jedan dan) nije sprečavala asimilaciju, dok velike hrvatske industrijske općine Vorištan, Cindrof, ali i velike poljoprivredne općine Pandrof i Filež nisu imale gubitke radi odseljavanja i asimilacije iako su bili u neposrednom području utjecaja gradova s njemačkim jezikom. Veličina nekog hrvatskog sela, njegova funkcija kao općine, župe ili školskog mjesta, imala je za integraciju i asimilaciju u najmanju ruku isto tako veliku ulogu kao i ekonomsko-društvena struktura. Zato u vezi s time treba ukratko govoriti o školi, crkvi i politici.

Značenje školskog pitanja za nacionalnu integraciju postalo je Gradišćanskim Hrvatima jasno u vezi s njihovim suprotstavljanjem mađarskoj školskoj politici koje je trajalo desetljećima. Nova situacija nakon pripojenja Austriji podijelila je narodnu grupu iz političkih i socijalnih razloga: kršćanski socijali podupirali su zahtjeve katoličkog svećenstva, većega dijela učitelja i hrvatskih seljaka za nastavak dotadašnjeg modela s hrvatskim kao nastavnim jezikom i njemačkim kao nastavnim predmetom; socijaldemokrati podupirani od školskog referenta Dr Waldheima (grossdeutsch) koji je bio prijateljski nastrojen prema Hrvatima, zahtijevali su proširenje austrijskog školskog zakona iz 1869. a time i državne škole i državni nadzor na Gradišće, prema tome s njemačkim kao nastavnim jezikom, a s hrvatskim kao nastavnim predmetom. Hrvatski industrijski radnici, koje su zastupali, trebali su na svojim radnim mjestima bolje znanje njemačkog jezika nego oni koji su ostali na selu i bavili se poljoprivredom. Iza toga krio se i sukob oko utjecaja na popunjenje učiteljskih mjesta jer se konfesionalna hrvatska škola mogla nadzirati preko mjesnih školskih stolica (Schulstuhl) od pokrovitelja i župnika, dok su socijaldemokrati smatrali da su mogućnosti utjecaja preko državnih ustanova bolji. Tako su u općinama sjevernoga Gradišća, gdje su socijaldemokrati prevladavali, i konfesionalne škole pretvorene zaključkom općinskog vijeća u općinske škole (Cindrof, Trajštof, Uzlop i Ceindrof) kako bi ih odvojili od utjecaja katoličke crkve. Na taj način izgubljena su neka mjesta hrvatskih učitelja. Tako su 1933. u općinskoj osnovnoj školi u Cindrofu podučavala na hrvatskom jeziku samo još 2 učitelja, a 5 je učitelja podučavalo njemačkim govornim jezikom.

I mišljenja samih hrvatskih roditelja i učitelja bila su podijeljena. Tako je kotarsko poglavarstvo u Borti izvijestilo u travnju 1924. gradišćansku zemaljsku vladu da veći dio hrvatskoga stanovništva u južnogradišćanskim općinama Sabara (Zuberbach), Bandol, Podgorje, Čajta (Schachendorf), Čemba (Schandorf) i Vincet Dürnbach želi uvođenje njemačkog nastavnog jezika jer hrvatski učitelji slabo znaju njemački jezik i njihova djeca uče njemački jezik nužan za njihovo napredovanje u nedovoljnoj mjeri. Hrvatski su učitelji priznali na jednom zasjedanju u Uzlopu u siječnju 1925. »da je nesumnjivo nužno da hrvatska djeca završe školu s toliko poznavanja njemačkoga da mogu među Nijemcima napredovati... Međutim, to ne treba i ne smije biti na štetu vlastitog materinjeg jezika.« — Za tu nastavu u materinjem jeziku nedostajao je u ranim 20-im godi-

nama odgovarajući hrvatski učiteljski podmladak, tako da su u nekim južnogradišćanskim općinama morali biti učitelji s njemačkim govornim jezikom ili su jednorazredne hrvatske škole morale biti priključene susjednim njemačkim školama. No kada je 1926. jedan kršćansko-socijalni poslanik predlagao u saboru da se pozovu hrvatski učitelji iz Mađarske, prosvjedovala je socijaldemokratska strana: »Ako su hrvatski učitelji potrebni na jugu, ne treba ići u inozemstvo, jer bi na sjeveru dosta općina pretpostavilo njemačkog učitelja hrvatskom ali ga ne bi moglo odstraniti iz rimokatoličkih škola.«

Nakon žestokih rasprava u gradišćanskom saboru i u Saveznom vijeću g. 1926, 1928. i 1929, sklopio je savezni kancelar Streeruwitz sporazum sa Zemaljskim savezom (Landbund) da za postojećih 275 konfesionalnih osnovnih škola Gradišća ima ostati dosadašnje stanje i da samo za 90 državnih, zemaljskih ili općinskih škola treba uvesti Carevinski školski zakon jednom ministerijalnom naredbom. Usprkos daljem opstanku pravih manjinskih škola za Hrvate u većini općina (1928/29: 40 osnovnih škola s hrvatskim ili mješovitim nastavnim jezikom, 1933: 43 osnovne škole sa 120 razreda) smanjio se broj hrvatskih učenika osnovne škole između 1921. i 1931. od 6820 na 6359. Djelomično je imao ulogu pojačani prijelaz u građanske škole odnosno u glavne škole ili u gimnazije jer osnovnih škola sa 7 razreda bilo je 1933. samo u Vorištanu i Cindrofu, sa 6 razreda u Filežu i s 5 razreda u Velikom Borištofu i Pandrofu. Prema statistici gradišćanskog hrvatskog studentskog udruženja »Kolo« za g. 1933. posjećivalo je 34 hrvatskih učenika gimnazije, 51 preparandije, 10 trgovačke akademije i trgovačke škole, a 16 ih je studiralo na Bečkom sveučilištu. Dakako, 1933. još nije postojala niti u jednoj jedinjoj hrvatskoj općini neka srednja, glavna ili stručna škola.

Usprkos održanja konfesionalnih osnovnih škola s hrvatskim nastavnim jezikom i namještenja jednog hrvatskoga kotarskog inspektora bilo je i dalje personalno-strukturalnih problema: Budući da je dio učitelja hrvatskog porijekla, koji se do 1921. obrazovao isključivo na mađarskim učiteljskim školama, pripadao nekada denacionaliziranom, tj. mađariziranom sloju inteligencije (»Mađaroni«), mogao se nedostatak učitelja otkloniti tek obrazovanjem nove generacije na novo osnovanim katoličkim učiteljskim školama u Steinbergu (za djevojke) i u Materštofu (za mladiće). No tamo nisu učili hrvatski književni jezik nego gradišćansko-hrvatski idiom (seoski jezik). Ipak je do 1933. već postignuto stanje od 106 hrvatskih učitelja, koji su podučavali u preko 40 osnovnih škola; najviše hrvatskih učitelja bilo je u Pandrofu (8), u Filežu (6), u Vorištanu, Vulkaprodštofu i Velikom Borištofu po 5. Kotar Gornja pulja imao ih je u najvećem broju. Hrvatski učitelji imali su samo malo novoizdanih hrvatskih čitanki, knjiga za vjeronauk i pjesmarica (n. pr. 3 čitanke od Ivana Dobrovića). Za prirodopis, zavičajnu obuku itd. bilo je samo njemačkih stručnih knjiga. Isto je tako bila različita upotreba i težina hrvatskoga jezika u manjim školama:

- od 1. do 8. školskog stupnja hrvatski jezik bio je samo na 12 škola nastavni jezik, prije svega u srednjem i južnom Gradišću;
- u daljih 8 škola već se na gornjem stupnju predavalo mješovito hrvatskim i njemačkim jezikom (srednje Gradišće i Haci);

- utrakvističkih škola s mješovitim nastavnim jezikom počevši od donjeg stupnja bilo je u srednjem i južnom Gradišću;
- po 4 škole u području Željeznom i Materštofa imalo je ili mješoviti nastavni jezik s povećanim njemačkim ili hrvatskim samo na 1. ili 2. stupnju;
- najzad u kotaru Željezno tri su škole imale na gornjem stupnju samo njemački nastavni jezik, 2 škole već od donjeg stupnja s hrvatskim kao predmetom.

U regionalnoj usporedbi postaje najzad jasan i položaj hrvatskih općina i njihove komunikacijske gustoće prema okruženju njemačkoga govornog jezika. U usporedbi nastavnih predmeta vidimo da je jača upotreba njemačkoga za računanje, nauku o prostoru, zemljopis i prirodopis, a češća je upotreba hrvatskog — i na gornjem stupnju — u predmetima vjeronauka, nauke o zavičaju, historije i pjevanja.

Primjena različitih tipova osnovnih škola nije uslijedila po određenim kriterijima nego je ovisila od volje izdržavalaca škole, učitelja te stanovnika općine. Tek Gradišćanski zemaljski školski zakon iz 1937. koji se i sada nalazi na snazi, daje neke obavezne norme:

- U osnovnim školama područnih korporacija određuje nastavni jezik zemaljski školski savjet;
- Kao nastavni jezik može se upotrebljavati i materinji jezik različit od državnog jezika, pri čemu se državni jezik mora učiti kao nastavni predmet u svim razredima;
- »Ako u jednoj školskoj godini, prema rezultatu posljednjeg popisa stanovništva, 70% stanovništva pripada jednoj narodnoj manjini zemlje, onda je dotični manjinski jezik (mađarski ili hrvatski) nastavni jezik. Ako u jednoj školskoj općini 30 do 70% pripada nacionalnoj manjini, onda se upotrebljava i državni jezik i manjinski jezik kao nastavni jezik (mješovite škole). Ako manjina čini manje od 30% stanovništva, onda je državni jezik nastavni jezik, a prepušta se školskoj općini da se pobrine da se djeca nenjemačkog jezika podučavaju na svom materinjem jeziku njegovim uvođenjem kao obaveznog predmeta.«
- U svim osnovnim školama s nenjemačkim nastavnim jezikom njemački se jezik predaje tako »da učenik nenjemačkog materinjeg jezika nakon svršetka 4. školskog stupnja može svoje misli razumljivo izraziti u njemačkom jeziku u riječi i pismu.«

Ovaj školski zakon — koji se do 1938. malo promijenio u školskoj praksi — pozdravljen je od Hrvata (i Mađara) kao uspjeh i mogućnost da se s nastavom materinjeg jezika stvori prvi preduvjet za pravu narodnu naobrazbu.

Još više od škole usmjerila se prema hrvatskom jeziku katolička crkva koja je zato bila jedna od najjačih — u nekim župama i najjača — integracijska snaga. U 21 župi apostolske administrature (od 1934. »Praelatura nullius«) Željezno upotrebljava se kao crkveni jezik i jezik vjeronauka samo hrvatski, u 20 mješovitih hrvatski i njemački, u 2 hrvatski i mađarski, u 3 njemački, hrvatski i mađarski. Od 186 katoličkih svećenika u Gradišću bilo je 1932. navodno 97 Nijemaca, 48 Mađara i 41 Hrvat. No čini se da su u toj statistici »mađaroni« pribrojani Mađarima. Zacijelo je tu i tamo bilo nedovoljno hrvatskih svećenika — jedan je dio nakon 1921. ostao u Mađarskoj (!) — jer u nekim općinama i naseljima s više jezika koji

su pripadali određenoj mješovitoj župi, već se g. 1930. nije mogla držati hrvatska služba božja. U svakom slučaju crkveni utjecaj na konfesionalnu školu u hrvatskoj općini ostao je bitan jer je »školska stolica«, koju je najčešće vodio župnik, imala kod namještenja učitelja pravo terna-prijedloga dijecezanskom školskom savjetu; ovaj je opet morao dati pojedinačan prijedlog apostolskom administratoru (tada bečkom nadbiskupu) koji je, nakon što bi dobio potvrdu zemaljskog poglavara, izvršio imenovanje.

Socijalno-ekonomski uspon u gradišćanskom društvu bio je od početka praćen političkim zahtjevima. Već je u svom nacionalnom programu 1923. Hrvatska stranka osnovana od dr Lovre Karalla — pravnika školovanog u Budimpešti i zeta posjednika ciglane i zemaljskoga poglavara Scheinera zahtijevala ove državno-političke mjere:

- zakone u svrhu materijalnog uspona hrvatskih maloposjednika i ograničenje velikoga kapitala;
- uvođenje Hrvata kao činovnika u općinu, kotarsko poglavarstvo i zemaljsku vladu;
- namještenje hrvatskih učitelja u hrvatskim naseljima.

Već i tada postojeći političko-ideološki rascjep Gradišćanskih Hrvata u srednjogradišćanske i južnogradišćanske kršćanske socijale i sjeverogradišćanske socijaldemokrate spriječio je zajedničku izbornu platformu kod saborskih izbora 1923. i izborni uspjeh u skladu s udjelom stanovništva. Ipak su bitni dijelovi spomenutih hrvatskih zahtjeva bili postepeno prihvaćeni od obiju velikih stranaka i hrvatski su predstavnici birani preko obiju lista u sabor a kasnije i u Savezno vijeće.

U vezi s razgraničenjem društvene strukture diferencirao se i politički vodeći sloj kod Hrvata: Doduše još su uvijek vodili učitelji i župnici, a kao treća najjača grupa i sami seljaci (osobito u seljačkoj komori!), ali se sada i nekoliko pravnika (odvjetnika i bilježnika) i urednika pojavilo u vodstvu, a u redovima socijalne demokracije i zastupnici radništva. Nasuprot tome ostali su politički predstavnici trgovaca i obrtnika ograničeni na pojedince, kao i liječnici i zakupnici imanja.

Najvažnija nacionalno-politička platforma bilo je Hrvatsko kulturno društvo osnovano 1929. od Meršića, Karalla, Dobrovića i Grubića. Ono je stvoreno kao zastupstvo pravnih, kulturnih, ekonomskih i društvenih interesa i vođeno prije svega od učitelja i župnika. Ali i nadstranački koncipirano Kulturno društvo nije moglo prevladati političko-ideološki rascjep pri čemu je važan uzrok ležao u školskom pitanju. Usprkos tome župnik Ignac Horvat formulirao je novu historijsku svijest, a HKD je već nakon prve godine imalo oko 3000 članova.

Isključenjem parlamenta, zabranom socijalne demokracije i uvođenjem staleške države zaoštrila se politička polarizacija među Hrvatima. Dok su socijaldemokratske vođe bile uhapšene, uzdigli su se predstavnici kršćansko-socijalne većine, koji su pozdravili načelo staleško-profesionalnog reda kao prevladavanje stranačko-političke suprotnosti preko Domovinske fronte (Vaterländische Front), do novih funkcija: 4 Hrvata ušla su u staleški zemaljski sabor a Karall u Državni savjet (Staatsrat). Savezni kancelar Dollfuss uvjeravao je Hrvate, prigodom proslave koju je organiziralo »Kolo« u povodu 400-godišnjice njihova naseljenja 11. ožujka 1934, u Bečkom Hofburgu: »Kao što se njemačka osebnost mora štititi, tako će se i osebnost hrvatskog naroda u Austriji štititi i zajamčiti.«

Doista je zemaljski školski zakon 1937. izašao u susret demografskoj koncentraciji Hrvata u njihovim općinama i naseljima, tako da bi se kulturna i politička participacija za većinu Gradišćanskih Hrvata mogla proglasiti zaista zadovoljavajućom, da se to moglo reći i o socijalno-ekonomskim prilikama. Kriza prodaje i masovna besposlenost (zimi 1932/3. bilo je preko 8000 registriranih nezaposlenih) 30-ih godina pogodila je hrvatske male seljake, industrijske i sezonske radnike sa svom surovošću, pri čemu su upravo građevinski radnici, zaposleni u susjednim saveznom zemljama, pali u egzistencijalnu bijedu. Zato ne začuđuje da je i u hrvatskim selima nacistička propaganda počela hvatati korijen pa su »Hrvatske novine« na početku 1938. morale opominjati: »U ovo najnovije vrijeme nastoji novi neprijatelj u obliku nacionalsocijalističkih agitatora ušuljati se u naše redove i sela te želi našu mladež smutiti i potaknuti na nepromišljena djela protiv domovine.«

2.3. U njemačkom Reichu. Otpor protiv germanizacije

Nakon priključenja Austrije Njemačkoj, mislili su i predstavnici Hrvata da će samo s izjavama lojalnosti osigurati svoj »budući razvoj«. Čak dr Karall preporučio je kao predsjednik Kulturnog društva da se 10. travnja 1938. glasa s nadom i s odlučnim »Da«! No, već nakon nekoliko tjedana s prvim zamašnim administrativnim mjerama — kao što je podjela Gradišća na dvije državne župe: Donji Dunav (Niederdonau) i Štajersku, na temelju zakona o administrativnoj reorganizaciji zemlje Austrije 1. listopada 1938, hrvatska je grupa bila razbijena, a početno pozitivno raspoloženje počelo je popuštati i širila se briga za budućnost manjinskih prava.

Ta početna briga Hrvata bila je zaista opravdana. To pokazuje već kratki kronološki pregled nacističke politike prema narodnim grupama g. 1938.

- Početkom kolovoza 1938. stvoren je po nalogu ministra unutrašnjih poslova Reicha Ured za narodnost (Volkstumstelle) u Željeznom koji je trebao promatrati »sva zbivanja u životu nenjemačkih narodnih grupa«, o tome obavijestiti i dati odgovarajuće prijedloge u vezi s pitanjem narodnih grupa u graničnom području.
- Zemaljski školski inspektor naređuje kotarskim školskim inspektorima »da uz održanje svih prava manjina pitaju roditelje, tamo gdje se pokazuje želja za nastavom na njemačkom jeziku, žele li ubuduće promjenu.« To ispitivanje, provedeno u kolovozu 1938. u 35 od 46 općina, dalo je ovu sliku:
»oko 70% roditelja izjasnilo se svojim potpisom za nastavu na njemačkom jeziku, oko 22% za njemački jezik s hrvatskim kao nastavnim predmetom i 8% za hrvatski kao nastavni jezik.«
- Kako je Hrvatsko kulturno društvo, od ožujka 1938. službeno zastupstvo hrvatske narodne grupe, bilo i nakon »Anschlusa« vođeno od političara iz ere Schuschnigg (dr Karall itd.), gradišćanski zemaljski poglavar dr Portschy požurivao je da se oni smjene. Tako je 7. rujna 1938. na glavnoj godišnjoj skupštini Društva izabran novi predsjednik, dotadašnji

predsjednik studentskog udruženja »Kolo« u Beču, ilegalni nacist i SA-jurišnik, cand. iur. Ilois Bilišić (iz Vinceta). Prvi zamjenik postao je klerikalac Josef Liebezeit, nadučitelj iz Velikog Borištofa, a drugi župnik Stjepan Dobrović iz Kalištrofa. Dalji članovi predsjedništva postali su učitelj Alois Marhold iz Pandrofa, prije 1938. mjesni voditelj Domovinske fronte u Pajngrtu i Konrad Mersich / Meršić iz Frapkanave kao i dekan Martin Mersich / Meršić iz Pajngrta. Navodno je Bilišić nakon izbora izjavio da se Hrvatsko kulturno društvo neće baviti politikom te da će se ograničiti na čuvanje narodnosti i vjere.

- U jednom »strogo povjerljivom razgovoru« o »pitanjima nenjemačkih narodnih grupa u zemlji Austriji i o nadzoru pogranične zemlje u narodnosnom pogledu« održanog 18. studenog 1938. u Beču, u kojem je sudjelovao niz visokih partijskih i državnih funkcionara doneseni su neki značajni zaključci:

Za narodnosna pitanja u prvom je redu nadležan zemaljski poglavar; treba dozvoliti samo table s oznakom mjesta na njemačkom jeziku; »Nigdje se ne smiju uzeti načelnici ili prisjednici iz nenjemačkih narodnih grupa, za to dolaze u obzir samo Nijemci. Izbor zastupnika nenjemačkih narodnih grupa u općinskim vijećima obavlja opunomoćenik NSDAP«.

- U jednom pismu od 26. 11. 1938. predložio je zemaljski poglavar dr Portschy slijedeću politiku prema Hrvatima: Neka NSDAP ne zauzme 2—3 godine jasni stav i neka primi Gradišćanske Hrvate u stranku ako prihvaćaju njemački kulturni krug. »Tek nakon 2 godine kada će oni imati pravu sliku o Trećem Reichu i ekonomskom usponu na temelju naše djelatnosti u školovanju, treba ih primorati na odluku: žele li pripadati stranci ili nacionalno svjesnom hrvatstvu, koje teži samo za tim da njeguje vlastitu hrvatsku kulturu u suprotnosti s njemačkom kulturom. Znam već danas da će se uz ovu metodu najmanje 25—50% Hrvata bez prigovora odlučiti za njemstvo i stranku, tako da bismo za oko 2 godine imali ne 42.000 nego 25—30.000 nacionalno svjesnih Hrvata dok bi ostali išli u susret jednoj izuzetno brznoj germanizaciji...«

Tu je dugogodišnji voditelj »župe« Burgenland precijenio djelatnost nacističke narodnosne politike a potcijenio diferencirano držanje Hrvata u njihovu otporu.

- 30. srpnja 1938. naglasile su »Hrvatske novine«: »Naša kuća mora ostati prava hrvatska kuća u kojoj se hrvatski jezik, hrvatska molitva i pjesma mora njegovati, a hrvatski običaji se moraju održavati. I u javnom životu sela mora hrvatski narodni značaj doći do izražaja. Prije svega u školi...«
- Već početkom rujna 1938. morala je »Volksumstelle« u Željeznom ustanoviti »znatno uznemirenje« u hrvatskoj narodnoj grupi koje bi bilo uzrokovano ispitivanjem roditelja o nastavnom jeziku i pripremom za premještanje učitelja na hrvatskim školama. Raspoloženje među učiteljima i roditeljima, koji su pri ispitivanju bili izvrgnuti pritisku, izrazilo se najprije u »propagandi šaptanja«, neprijateljskoj prema nacizmu. Među studentima osjetile su se sveslavske tendencije, a prije svega hrvatsko svećenstvo se sve jače isticalo kao »zaštitnik hrvatskih narodnih prava«.

- Čak i novi predsjednik Kulturnog društva Bilišić pokušao je braniti svoju lojalnost prema hrvatstvu: »Svaka narodna manjina otrgnuta je grana svoga roda i morala bi uvenuti kada ne bi primala životne sokove iz vlastitoga debla. I mi Hrvati smo takav dio jednoga naroda s kojim želimo održati kulturnu vezu i od kojeg očekujemo kulturnu pomoć.«
  - U studenom 1938. »Volkstumstelle« u Željeznom sažela je svoje mišljenje ovako: »Kod hrvatske narodnosne grupe vidi se u posljednje vrijeme određena pasivna rezistencija, manje kod obrtnika i radnika nego kod seljaka. Oni se, koliko mogu, drže daleko od priredbi stranke, djeca im ne idu u Hitlerjugend itd.«
- »Hrvatske novine« su na kraju 1938. konstatale da je strah za radno mjesto tj. strah za svakodnevni kruh uklonjen. Time postaje jasno da opasnost asimilacije ne prijete samo od nacističke narodnosne politike nego i, u najmanjoj mjeri u istom obimu, od socijalne integracije koju je nacistička država forsirala a i narodna grupa je za njom težila. Politika priskrbljivanja radnih mjesta od strane NS-režima bila je korisna mnogim hrvatskim posloprimcima, a mnogi su se zaposlili u industriji naoružanja koja se širila u bečkom bazenu; istodobno je bila hrvatska seoska mladež uključena u NS-organizacije i u njemački Wehrmacht i time dobila određene mogućnosti za uspon. Popis stanovništva od 17. svibnja 1939. prema materinjem jeziku već je pokazao kod Gradišćanskih Hrvata — u suprotnosti s Gradišćanskim Mađarima i Koruškim Slovencima i Bečkim Česima — prve pojave dezintegracije unutar narodne grupe, iako je svijest o narodnoj pripadnosti (Volkszugehörigkeit) bila u postocima jače utemeljena nego kod ostalih austrijskih narodnih grupa. Pri tom je udio poljoprivrednog stanovništva u većini hrvatskih sela još uvijek bio preko 65% (npr. Uzlop, Trajštof, Frakanava, Veliki Borištof, Mali Borištof, Filež, Nova Gora, Pinkovac itd.). Zacijelo su u jače industrijski usmjerenim općinama (Vorištan, Cindrof, Klimpuh) odnosno među putujućim radnicima već bile na djelu prve asimilacijske tendencije.
- Hrvatsko kulturno društvo pokušalo se zato suprotstaviti tim tendencijama društvenoga prilagođavanja u administraciji, privredi i kulturi opsežnom predstavkom od kraja travnja 1939.:
- U općinama s čisto ili pretežno hrvatskim stanovništvom trebao bi samo Hrvat biti načelnik odnosno upravitelj općine; i općinski tajnik morao bi biti Hrvat ili bar znati hrvatski jezik; sve mjesne objave morale bi biti u jeziku naroda a isto bi vrijedilo i za općinske zapisnike; uostalom bilo bi »blagotvorno« kada bi kod nižih oblasti, tj. u kotarskom uredu (Landkreisamt) bio bar jedan hrvatski činovnik ili netko tko bi znao hrvatski jezik.
  - Morao bi uvijek postojati nužan broj inteligencije koja bi se brinula za narodnu grupu; zato bi trebalo dati dovoljno odobrenja za studij, a mladeži sposobnoj za studij morale bi se isto tako dati stipendije; najzad bi kod nadležnih sudova i komora trebalo pripustiti »potreban broj odvjetnika, javnih i sudskih tumača« hrvatske narodne pripadnosti.
  - Hrvatima bi također trebalo dati dovoljan broj koncesija za trgovce i obrtnike. »Kod osnivanja naselja i davanja pomoći za poljoprivredu neka se Hrvatima pomaže kao i Nijemcima.«

- Škole u hrvatskim naseljima neka se proglašavaju hrvatskim školama, nastava neka bude na hrvatskom jeziku a izvršavale bi je isključivo hrvatske učiteljske snage. Učiteljski podmladak morao bi, kao i prije, steći naobrazbu iz hrvatskog jezika i književnosti, a položaj hrvatskog školskog inspektora trebao bi se uskoro ponovno aktivirati.
- U hrvatske župe trebalo bi ubuduće postavljati hrvatske svećenike koji bi morali steći mogućnost slobodnog bavljenja kulturnim pitanjima.
- Kulturni odnosi s materinskim narodom »koji živi u prijateljstvu s Reichom«, morali bi se održavati, pa tako i studijska putovanja, izmjena literature i studenata. Trebalo bi uspostaviti studentsko udruženje »Kolo«.

Na odgovor ministra unutrašnjih poslova Reicha valjalo je čekati pola godine a njegovo je gledište bilo prilično odbojno:

- Vođe Kulturnoga društva koje su iz »doba sistema« (Systemzeit) posebno opterećeni »samo su privremeno odstranjeni«; od 40 mjesnih povjerenika 17 su bili funkcionari »Domovinske fronte« i zato su »još i danas protivnički raspoloženi«.
- »Određeni nemir« unesen je među Hrvate od hrvatske inteligencije »iz razočaranja radi izgubljenog posebnog položaja«.
- Zemaljski poglavari Donjeg Dunava i Štajerske otklonili su želje za pomoć pri studiranju jer ne može biti zadaća države da se brine »da uvijek bude dovoljan broj hrvatske inteligencije za brigu oko narodne grupe.«
- Oba zemaljska poglavara izrazila su svoje protivljenje »da kod osnivanja naselja i dodjeljivanja pomoćnika u gospodarstvu Hrvati budu jednako podupirani kao Nijemci.«
- Posebni ispit iz hrvatskog na učiteljskim školama »najoštrije« se odbija, a ne može se udovoljiti ni želji da se postavi hrvatski školski inspektor. Premještanja učitelja u hrvatskim osnovnim školama u rujnu 1938. bila su većinom nužna »jer su dotični hrvatski učitelji bili u sistemskom taboru.«
- »Isti svećenici, koji su u vrijeme Dollfuss-Schuschniggova režima vodili borbu protiv nacionalsocijalizma, djeluju i danas u istim selima i oni su zapravo nosioci 'politike' hrvatske narodnosne grupe.« Za Hrvate proglasilo se 45 gradišćanskih svećenika iako ima samo 28 hrvatskih župa; ostali sjede u njemačkim župama. Zato treba ukidanjem »apostolske administrature za Gradišće« i utjecajem biskupa Seckau-a i bečkog nadbiskupa provesti premještenje »mađarofilskih hrvatskih i njemačkih župnika iz njemačkih graničnih područja unutar Državne župe Donji Dunav i Štajerska.«

Hrvatsko je svećenstvo doista pokazalo najustrajnu pripravnost za otpor protiv NS-režima iako nije bio organiziran nego se samo osobno provodio. »Većinom nepolitička masa« držala se, prema mišljenju NS-narodnosnih političara »većinom stava župnika«. Jasan dokaz za jačanje hrvatske samosvijesti bila je, uz ostalo, prodaja hrvatskoga kalendara 1939. u izdanju od navodno 4000 komada. Možda je ta »pasivna rezistencija« izazvala kod mjerodavnih NS-ustanova dojam da su Gradišćanski Hrvati »opterećenja za Velikonjemački Reich«. Tako je 1943. referent za rase kod Komesara Reicha za učvršćenje njemačke narodnosti u vojnom kotaru (Wehrkreis) XVII izradio nacrt o postupku s manjinama u Gradišću, koji bi najprije branio

Hrvatima pristup k javnim službama i višoj naobrazbi, a kasnije bi također nametao »preseljenje u unutrašnjost Reicha«. Navodno su ti planovi spriječeni prohrvatskim stavovima Gradišćanaca njemačkog jezika. Osim toga treba kao faktore, koji su taj plan onemogućili, uzeti u obzir i savez Njemačkog Reicha s NDH i tok rata. S druge strane počeli su u Wehrmachtu već 1942. izdvajati Hrvate u posebne jedinice koje su upotrebljene u ratu protiv jugoslavenskih partizana. Ne mali broj Gradišćanskih Hrvata dospio je u zarobljeništvo pa tako i u redove jugoslavenske NOV.

2.4. U novom Gradišću: Između društvene integracije i nacionalne asimilacije

Kao predstavnik Austrijske pučke stranke dr Karall je pri ponovnom uređenju Gradišća ljeti 1945. imao bitni udio. Već godinu dana kasnije držao je kao zemaljski poglavar svečani govor u povodu 25-godišnjice pripadnosti Gradišća Austriji, u kojem je apostrofirao »priznanje nacionalnih osobina ostalih nacija« kao razvojni element »austrijskog čovjeka«. Kada je međutim jedna gradišćansko-hrvatska delegacija s uspjehom intervenirala kod Tita za oslobođenje svojih ratnih zarobljenika, dospjeli su predstavnici Hrvata u donekle krivo svjetlo jer je jugoslavenska vlada nešto kasnije zahtijevala u velikom memorandumu, upućenom savjetu ministara vanjskih poslova, zamjenu stanovništva između Gradišćanskih Hrvata i Nijemaca u područjima što ih je zahtijevala od Austrije (južna Koruška i južna Štajerska). Gradišćanski su Hrvati reagirali izrazito odbojno sa zaključcima općinskog vijeća i protestnim demonstracijama, a austrijska je vlada odlučno odbila takve zahtjeve. Pitanje se doduše raspravljalo na međunarodnoj razini 1947. između ministara vanjskih poslova Grubera i Kardelja, no predstavnici velikih sila nisu se dalje s time bavili.

U memorandumu jugoslavenske vlade 1947. tvrdilo se da je diskriminacija i denacionalizacija Hrvata u Prvoj republici bila prije svega prouzrokovana od političke uprave i školstva. Međutim, tu su uvjeti slučajnih asimilacijskih tendencija pogrešno interpretirani jer nisu uzete u obzir posljedice koje su proizlazile iz socijalno-ekonomske i socijalno-psihološke razine. Jedno detaljno istraživanje u južnom Gradišću usporedilo je visinski i prometni položaj te tip stanovništva hrvatskih sela na temelju popisa stanovništva 1934. i 1951: Prema rezultatima najbolje su se održala velika sela na području brežuljaka do kojih se moglo stići samo seoskim putem kao što su Pinkovac, Stinjaki i Nova Gora (iako prethodno njemački!), a najslabije mala naselja u dolini glavne ceste (npr. Hrvatska Čenča /Kroatissch Tschantschendorf/) odnosno uz cestu drugog reda (Jezero /Eisenhüttel/, Praščevo /Rehgraben/).

Pod sovjetskom okupacijom malo se promijenilo za hrvatsko selo u socijalno-strukturalnom smislu. Pošto je većina od njih bila u travnju 1945. neposredno borbena područje, morala su i ta sela mobilizirati svu snagu za obnovu. Dakako da se promijenjeni političko-ideološki položaj odrazio ne samo u životu u sovjetskoj okupacionoj zoni nego i u zatvorenoj granici. Zato su se mnogi poduzetnici ustručavali izvršiti određene investicije u gradišćanskom graničnom području. Prilično mala bila su i dodijeljena sredstva iz fonda »European Recovery Program«.

U usporedbi sa zapadnim savezanim zemljama Austrije, to je izazvalo znatno zaostajanje u razvoju i obnovi i usporilo ekonomsko-strukturalno kretanje nužno da se prevlada zaostalost.

Socijalna struktura hrvatskog sela se dakle u bitnom održala, isključujući neke industrijske velike općine u sjevernom Gradišću, za vrijeme Prve republike, 2. svjetskog rata i okupacije, a u zatvorenim naseljima srednjeg i južnog Gradišća štoviše i do sredine 60-ih godina. Seosko društvo — dotada uređeno prema staležu, funkciji, osobnom autoritetu, posjedu i zanimanju — počelo se postepeno mijenjati.

- Službeni autoriteti bili su dugo župnik, učitelj, općinski tajnik, a uz njih i drugi državni namještenici. Oni često nisu bili rođeni na selu (župnik je ponekad potjecao iz Hrvatske!) ali na temelju svoje bolje naobrazbe i funkcije našli su se vrlo brzo u seoskoj eliti. Župnik nije bio priznat samo kao duhovni i crkveni starješina nego je, na temelju duboke religioznosti seljačkih porodica, imao odgovarajući uvid u porodični život, a nije bila rijetkost da se uključio u javnu djelatnost i politiku općine. Učitelj je do 1937. preko organizacije »školske stolice« bio ovisan od seoskog župnika, no surađivao je i kasnije vrlo usko sa župnikom. Zahvaljujući svojoj naobrazbi stekao je odgovarajuće poštovanje i autoritet. Preko školske djece bio je u dodiru s roditeljima, a time i sa seljaštvom i radništvom. Općinski upravitelj je opet, kao voditelj općinskog ureda i savjetnik načelnika imao najbolji uvid u ekonomske i socijalne prilike, posebno seljačkih obitelji, a bio je susretljiv pri obavljanju najviše njemačkih službenih djelatnosti (molbe, ugovori, upitnici, porezni formulari itd.). Smatrao se dakle upravno-tehničkim koordinatorom seoskoga života. Zajedno sa župnikom i učiteljem morao je biti u dodiru s kotarskim i zemaljskim vlastima kao i sa susjednim općinama. Načelnik, izabran najčešće iz redova mjesnoga seljaštva (u manjoj mjeri u općinama sjevernoga Gradišća!), zaokružio je mrežu tih odnosa na stranačko-političkoj razini, na kojoj su i učitelj i općinski tajnik imali sve veću ulogu. Tek u dva posljednja desetljeća pojavljuju se i žene u ovoj vodećoj grupi i to kao učiteljice, odgojiteljice u dječjim vrtićima (dijelom časne sestre) ali i kao supruge općinskih tajnika koje su radile u općinskom uredu.
- Neslužbeni autoriteti bili su dugo vremena određene grupe zanimanja kod obrtnika i trgovaca: u vezi sa starijom seljačkom generacijom mlinar se npr. brinuo ne samo za preuzimanje i prodaju poljoprivrednih proizvoda nego i za kupnju mnogih potrepština nužnih u poljoprivredi. U vezi s mlađom generacijom te je posredničke poslove preuzeo voditelj podružnice poljoprivredne zadruge, kao što je i kovača i kolara zamijenio automehaničar izobražen izvan sela. Obrtnici i trgovci donijeli su u selo ne samo nova dobra nego su uvodili i nove civilizacijske uzore manje ovisne o crkvi i državi. Djeca su im češće dobivala višu školsku naobrazbu, ali su bila sve manje spremna vratiti se u selo i težila su za »boljim« položajima u državnoj službi (kotarskoj i zemaljskoj upravi, na pošti i željeznici) kao poduzetnici ili u slobodnim zanimanjima. Na taj način počelo je hrvatsko selo sve više gubiti svoj najpokretljiviji i najinteligentniji podmladak.

- Posjed je određivao i određuje ugled među seljaštvom. Samo bogatiji seljaci — u sjevernom Gradišću djelomično seljaci-vlasnici vinograda — mogli su u društvenom prestižu držati korak s obrtnicima i trgovcima. Siromašniji seljaci već su između 2 rata bili prisiljeni na odseljenje i iseljenje; u vezi s jako naraslom potrebom radne snage u gradskoj industriji (Beč, bečki bazen, Graz) a bitno poboljšanim prometnicama i valom motorizacije, oni su postali putujući radnici (1971. oko 25% zaposlenih u Gradišću).
- Veliki porast industrijskih radnika doveo je do raspada starog društvenog reda koji se održavao do 50-ih godina. Industrijski radnik, koji putuje jedanput na tjedan, ostaje i u doba žetve izvan sela tako da seljaci gotovo više nemaju na raspolaganju poljoprivredne radnike. S druge strane industrijski radnik jedva da zaostaje sa svojom zaradom iza seljaka, štoviše u posljednjem ga desetljeću premašuje. Osim toga industrijski je radnik otvoreniji prema utjecajima modernizacije i brže se udaljuje od seoskih tradicija (običaja, pjevanja, proslava, nošnje, bajki, jela itd.). Na taj način nestaje i uloga dosadašnjih autoriteta.

Brojke potvrđuju društvene promjene od početka 50-ih godina: G. 1951. radilo je 63,2% zaposlenih u Gradišću u poljoprivredi i šumarstvu, 1961. bilo ih je samo 48,4%, a 1971. još samo 26,6%; paralelno s time penjao se udio zaposlenih u prerađivačkom obrtu i u industriji od 11,3% preko 14% do 23,5%, a povećao se i postotak zaposlenih u građevinarstvu od 9,8% (1951.) na 20,3% (1971.). Udio hotelijerstva i gostioničarstva povećao se od 1,1 na 3%, a zaposlenih u trgovini i uskladištenju od 2,7% (1951.) na 6,8% (1971.). Udio zaposlenih u javnim socijalnim i privatnim službama podigao se od 7 na 12,4%. Broj samostalnih privrednika u poljoprivredi i šumarstvu iznosio je 1961. ipak još 25.486 (39,9% zaposlenih u poljoprivredi), broj obiteljskih pomoćnika, prije svega žena, 31.624 (49,5%) zaposlenih u poljoprivredi; Snažni pad na 15.958 samostalnih i 10.800 obiteljskih pomoćnika u toku jednoga desetljeća imao je doduše i statističke uzroke (uvođenje penzije odnosno pripomoći za seljake, uključivanje dijela žena u domaćice bez zanimanja), no ipak pokazuje radikalne izmjene gradišćanskog društva u 60-im godinama. To postaje jasno i u razvoju zaposlenih primalaca dohotka prema njihovom socijalnom položaju.

Socijalno-ekonomskim usponom Gradišćanaca nakon zaključenja državnoga ugovora započelo je kod Gradišćanskih Hrvata doba posebne socijalne mobilnosti: broj zaposlenih u poljoprivredi i šumarstvu znatno je pao u svim hrvatskim općinama, štoviše i na Hacima, npr. u Bijelom Selu od 521 (1951.) na 130 (1971.) i u kotaru Gornja Pulja — Filež od 831 (1951.) na 251 (1971.); doduše u većini je općina i ukupni broj zaposlenih izrazito pao tako da neka srednjogradišćanska i južnogradišćanska naselja 1971. još uvijek pokazuju udio poljoprivrednika od preko 50%: Frakanava, Bandol, Ključarevac, Marof, Poljanci, Širokane i Rupišće. Nasuprot tome g. 1971. više od polovice zaposlenih iz Stinjaka radilo je u građevinarstvu kao i 35% iz Pinkovca i 30% iz Nove Gore. Oni su s ovim udjelima čak premašili sjeverozapadno-gradišćanske hrvatske općine iako je u njima prevladavala industrija i prerađivački obrt (tako u Vorištanu, Cindrofu, Štikapronu i Celindorfu), a i udio u javnim službama bio je prilično visok (tako u Trajštofu, Vulkaprodorfu i Klimpuhu). U ovim hrvatskim općinama ima danas najviše namje-

štenika (između 15 i 25% zaposlenih), dok je udio te grupe u mnogim sred-njogradišćanskim i južnogradišćanskim općinama ispod 10%.

Tabela 4.

ZAPOSLENI PRIMAOCI DOHOTKA U GRADIŠĆU 1051—1971. PREMA
NJIHOVOM SOCIJALNOM POLOŽAJU

	Od zaposlenih primalaca dohotka bilo je u %		
	samostalnih	obiteljskih pomoćnika	nesamostalnih
1951.	25,2	35,7	39,1 od toga: 16,2 namještenika 77,4 radnika 6,4 naučnika
1961.	25,1	25,9	49,0 od toga: 22,1 namještenika 71,3 radnika 6,6 naučnika
1971.	20,6	11,5	67,9 od toga: 27,2 namještenika 65,5 radnika 7,3 naučnika

Izvor: Die Bevölkerungsentwicklung im Burgenland zwischen 1923 und 1971, ed. Amt der Burgenländischen Landesregierung, Abt. IV (Eisenstadt 1976) 24.

Prema pripadnosti stanovništva hrvatskoga jezika sa stalnim boravkom (i austrijskim državljanstvom), glavnim ekonomskim kategorijama i prema položaju uzdržavatelja u zanimanju, prezentira se u popisu stanovništva 1971. već snažno modernizirano hrvatsko društvo:

- Samo još oko 20% živi od poljoprivrede i šumarstva, pretežno su to samostalni privrednici i obiteljski pomoćnici a ima ih jedva nešto više od radnika.
- Sektoru obrta i industrije (uključujući građevinarstvo i energetske industrije) već je pripadalo 36%, od toga je samostalnih bilo 2,5%, skoro 2% namještenika i činovnika, 11,5% kvalificiranih radnika i 20% pomoćnih radnika.
- Trgovinom, hotelijerstvom i prometom hranilo se gotovo 8% Gradišćanskih Hrvata, više od jedne trećine kao namještenici i činovnici, jedna četvrtina kao samostalni privrednici, jedna desetina kao kvalificirani radnici i jedna petina kao pomoćni radnici.
- Više od 7,5% već je pripadalo ekonomskim klasama novčarstva, kredita i osiguravanja, pravnih i ekonomskih službi, umjetnosti, zabave i sporta, zdravstva i socijalne skrbi, nastave i znanstvenog istraživanja, kao i podružnih korporacija i interesnih zastupstva, od toga bilo je preko 60% namještenika i činovnika.
- Najzad, 1971. je 27,45% Gradišćanskih Hrvata živjelo od ostalih prihoda (rente, penzije, stanarine itd.).

Strukturalni zaostaci prema zemaljskoj većini njemačkoga jezika bili su još samo u većem udjelu obiteljskih pomoćnika u poljoprivredi i šumarstvu, nekvalificiranih radnika u građevinarstvu i posluge u kućanstvu i

održavanju kuća s jedne strane i u izrazito nižem udjelu samostalnih privrednika u pravnim, ekonomskim i zdravstvenim poslovima (odvjetnici, privredni skrbnici, porezni savjetnici, liječnici itd.) te namještenika i činovnika u obrtu, industriji, hotelijerstvu i zdravstvu.

Paralelno s tehničkom modernizacijom i socijalno-ekonomskom mobilizacijom na hrvatskom selu započeo je također i u seljačkoj obitelji proces individualizacije s ograničenjem komunikacije velike obitelji. Proširene mogućnosti informacije, promjene u ekonomskom i socijalnom uređenju, u liberalizaciji zakonodavstva i premještenje autoriteta — olaškavale su otcjepljenje ljudi od njihovih obitelji, društvenog sloja i seoske zajednice (i od njenih kulturnih osobina) i u cjelini od velike grupe jezične manjine. Pojačana mehanizacija značila je za hrvatskog seljaka pojačani dodir sa zadržugom i poljoprivrednom komorom, s trgovinom i industrijom, s njemačkim oznakama i instrukcijama. Pojačano otvaranje prometnica — kao gradnja gradišćanske magistrale 60-ih godina — omogućila je pojačane dodire sa stanovništvom njemačkoga jezika u gradskim i industrijskim regijama, djelomično i s drugim jezičnim otocima vlastite narodne grupe. Nove mogućnosti obrazovanja poticale su izbor novih zanimanja i proširile komunikacije a s time u vezi i mogućnost izbora supružnika: od 60-ih godina su jezično mješoviti brakovi sve brojniji.

Ta socijalna mobilizacija Hrvata morala se odraziti i u proširenju i diferencijaciji sloja inteligencije. Pri tom oba predstavništva političkih tabora u narodnoj grupi nisu bila složna u pitanju odgovarajuće strategije obrazovanja: Hrvatsko kulturno društvo zahtijevalo je naime u predstavi g. 1955. ne samo hrvatski jezik kao nastavni predmet na glavnim i srednjim školama, te njegovu ravnopravnost kod svih upravnih i sudskih oblasti, nego i dvojezične urede »za sve grane uprave i sudstva.« Socijaldemokratska konferencija hrvatskih načelnika i podnačelnika upozorila je nasuprot tome da nije nužno potpuno iskoristiti čl. 7 državnog ugovora (pravo još ne znači dužnost!) i da treba spriječiti nedovoljno školsko obrazovanje na njemačkom jeziku. — »Od naše radničke i seljačke djece... zahtijeva se da vječno ostanu seoske sluge, radnici i zidari« — a govornik na konferenciji Fritz Robak je štoviše proglasio pripadnost »austro-njemačkom kulturnom krugu«. Zacijelo konferencija načelnika nije spoznala idealnu vrijednost toga da se nauči materinji jezik i s time u vezi socijalni poticaj za narodnu grupu koji je mogao proizaći iz dvojezičnog državnog namještenja — usporedi južnotirolski paket! — dok je Kulturno društvo donekle potcijenilo socijalnu i socijalno-psihološku opasnost nedovoljnog poznavanja državnoga jezika u radničkom i sitno-seljačkom sloju.

Realnost je pružala podijeljenu sliku: Restriktivna jezična regulacija kod upravnih i sudskih oblasti jedva da se negativno odrazila na razvoj političko-administrativnog sloja inteligencije, jer i nakon 1945. odgovaralo je političko sudjelovanje Hrvata od prilike udjelu njihove narodne grupe. Pored vodeće uloge dr Karalla kao zemaljskoga poglavara bilo je u svakoj legislativnoj periodu Gradišćanskoga sabora hrvatskih zastupnika Austrijske pučke stranke i Socijalističke stranke Austrije. Osim toga bio je u nekim zakonodavnim periodama po jedan hrvatski zastupnik i u Saveznom vijeću. I hrvatski činovnici sve su više ulazili u zemaljsku upravu — dijelom radi toga što su im zavičajna sela bila blizu Željeznog (!) — tako da se danas

poznavaoi gradišćanske činovničke strukture slažu u tome da je udio Hrvata u zemaljskim oblastima u Željeznom nadproporcionalan. Doduše, teža je situacija za Hrvate slobodnih zanimanja, tako da mnogi hrvatski odvjetnici i liječnici ostaju u Beču pa ih narodna grupa gubi.

Hrvatsko školstvo doživjelo je nakon 1945. ponovnim uvođenjem zemaljskoga školskog zakona iz 1937. povoljni nastavak — doduše samo na razini osnovne škole. Pojačana specijalizacija u austrijskom školstvu od početka 60-ih godina — ukidanje gornjeg stupnja osnovne škole; izgradnja viših škola u svim kotarima — sve se manje obazirala na hrvatski jezik usprkos odgovarajućem jamstvu čl. 7 državnog ugovora. Tako je u školskoj godini 1962/63. doduše još 2560 učenika pohađalo dvojezične osnovne škole (no često se u tim školama učilo hrvatski samo triput tjedno), međutim 670 đaka glavnih škola i 127 đaka srednjih škola učilo je hrvatski (od 1959. književni hrvatski jezik) samo još kao neobvezatni predmet (pretežno u rubnim satovima i poslije podne), 34 učenika imalo je nastavu hrvatskog na učiteljskoj školi. Do školske godine 1970/71. broj hrvatskih učenika osnovne škole pao je — dijelom i radi osnivanja novih školskih kotara 1969. — na 1963. u 41 dvojezičnoj općini. No ipak se povisio broj učenika glavnih škola (923 učenika u glavnim školama u Nežideru, Željeznom, Cindrofu, Gornjoj Pulji, Velikom Borištofu, Rohuncu i Svetom Mihalju /St. Mihael/) i učenika viših škola (225 Hrvata na gimnazijama u Željeznom, Materštofu, Gornjoj Pulji i Oberschützen-u); na pedagoškoj akademiji u Željeznom 25 učenika imalo je nastavu iz hrvatske književnosti, gramatike i kulture kao i iz »metoda dvojezične nastave« za osnovne i glavne škole. Na sveučilištima u Beču studiralo je oko 40 Hrvata. Dječjih vrtića bilo je tek u 17 općina sa 790 djece.

Politika i privreda pojačale su 70-ih godina nazadak dvojezičnoga školstva:

U školskoj godini 1980/81. još se doduše poučavalo na njemačkom i hrvatskom jeziku u 42 osnovne škole, ali još samo za 736 hrvatskih učenika osnovne škole. Hrvatski kao slobodni predmet učilo je još 315 učenika glavnih škola i 138 gimnazijalaca (na 6 škola), kao obvezni izborni predmet hrvatski je učilo 6 učenika gimnazija.

Isto tako kritično s obzirom na dezintegrirajuće tendencije unutar narodne grupe je pomanjkanje nastave hrvatskog na politehničkim tečajevima i stručnim školama. Raspodjela nastave hrvatskoga jezika na više srednjih i viših škola ide doduše u susret djeci i roditeljima u svim kotarima, ali sprečava oblikovanje integracijskog središta u višem školstvu. Ipak mnogi hrvatski roditelji ne koriste niti date mogućnosti a nerijetko su to upravo oni koji su se socijalno podigli. Ova situacija obrazovanja, koja sve više negira hrvatski jezik, objašnjava i pad broja Gradišćanaca hrvatskog jezika u visokom obrazovanju prema onima njemačkoga i mađarskoga jezika u popisu stanovništva 1971:

- S 88 akademski obrazovanih (0,36%) oni ostaju procentualno daleko iza Mađara (1,76%) ali i izrazito iza Gradišćanaca njemačkoga jezika općenja (0,56%).
- Kvota maturanata kod Hrvata iznosila je 1,97%, kod onih s njemačkim jezikom 2,21% a kod Mađara 5,16%.
- I na razini stručnih škola Hrvati su lagano zaostajali: 2,59% — 2,95% (Nijemci) — 3,45% (Mađari).

Prema internim procjenama to se zaostajanje u obrazovanju, čini se, popravilo u posljednjem desetljeću u korist Hrvata.

Jače integracijske snage za narodnu grupu proizlaze i u sadašnjosti iz katoličke crkve kao što to pokazuje najnoviji pregled:

- Sa stanjem 1. srpnja 1980. još 29 gradišćanskih župa vodi hrvatsko dušebrižništvo, a 7 njih mješovito; u dijecezi Željezno djeluje 37 hrvatskih dušebrižnika, 4 su u mirovini; materinski jezik biskupa dijeceze je hrvatski.
- U pastoralnom uredu uređena je hrvatska sekcija, dekanat Veliki Borištof sastoji se prije svega od hrvatskih župa, a kao i prije godišnje polaze 3 hodočašća Hrvata u Mariazell, Loretto i Eisenstadt-Oberberg.
- Katolički tjedni list »Glasnik« izlazi u nakladi od 3500 komada; u listopadu 1981. prvi put je izdan jedan Missale Romanum na jeziku Gradišćanskih Hrvata — pored izdanja gradišćansko-hrvatskog rječnika — to je najveće djelo u ovom jeziku.
- U smislu narodnih grupa odlučio je i dijecezanski sastanak 1980: »Sve narodne grupe u našoj dijecezi — Nijemci, Hrvati, Mađari i druge narodne grupe — imaju pravo na svoje buduće postojanje i svoj harmonični religiozni, kulturni, ekonomski i društveni razvoj.«

Socijalno-ekonomski i političko-administrativno-kulturni razvoj u posljednja dva desetljeća proizveo je za Gradišćanske Hrvate krajnje različite integracijske i asimilacijske tendencije: dok su dijelovi putujućeg radništva i seljaka koji se uz poljoprivredu bave i drugim poslovima, trgovaca i predstavnika slobodnih zanimanja izgubljeni za hrvatstvo, održava se — usprkos određenog nepovoljnog spajanja općina 1971. za etničke većinske razmjere — seljak koji se bavi samo poljoprivredom (a podigao se u pojedinim slučajevima čak do veleposjednika). Integracijski trendovi ocrtavaju se i u rastućem sloju hrvatskih činovnika i fakultetski obrazovanih. Sami Hrvati navode kao bitne društveno-političke datosti koje pomažu asimilaciju:

- nadproporcionalno regionalno odseljavanje (i u hrvatskim općinama i općinama s mješovitim jezikom) najviše uvjetovano zanimanjem (između 1961. i 1971. ukupno 4,4% kod ukupnog porasta stanovništva u Gradišću od 0,59%);
- nužno prilagođavanje Hrvata koji rade u industriji, obrtu i servisima na radne uvjete i dodirna polja uvjetovana njemačkim jezikom (posebno u zdravstvu i egzekutivi!);
- neznatnu vrijednost hrvatskog jezika u austrijskom društvu i prevladavanje njemačkog jezika u kanalima socijalnog uspona; paralelno s time gubi se hrvatski jezik u miješanim brakovima;
- pomanjkanje vlastite gradišćansko-hrvatske književnosti: samo 25% Hrvata redovno čita hrvatski tisak, samo 5% redovito čita hrvatske knjige objavljene u Austriji. (Publikacije jednoga tjednog lista, dodatka za školsku mladež i jednoga kalendara, što sve izdaje »Hrvatsko štamparsko društvo« neznatne su prema medijima na njemačkom jeziku);
- produbljenje razdvojenosti od naroda porijekla radi različitih društvenih sistema.

Usprkos tih izraženih asimilacijskih opasnosti, prema jednom je ispitanju u listopadu 1972 — dakle u situaciji koja je u vezi s Koruškom bila u nacionalno-političkom smislu napeta — 83% anketiranih Hrvata smatralo

je da njihova naselja nisu zapostavljena prema naseljima s njemačkim jezikom (samo 5% konstatiralo je takvo zapostavljanje!), 69% se nije osjećalo diskriminirano niti u zanimanju i vidjelo je za sebe odgovarajuće mogućnosti uspona u javnoj službi i privredi. Zanimljivo je da su sa svojim stajanjem bili najzadovoljniji namještenici i javni službenici (82%) kao i fakultetski obrazovni i maturanti (80%). Najviše diskriminiranima smatrali su se umirovljenici i pripadnici slobodnih zanimanja (26%) i samostalni privrednici (27%). Iz ovih, uglavnom pozitivnih, stavova postaje jasno da za brojčani pad hrvatske narodne grupe nisu nipošto krive samo socijalno-ekonomske prilike. Štetno su se odrazile i protivnosti između Kulturnog društva i konferencije načelnika »sklone asimilaciji«. Pojačana socijalna mobilnost Hrvata uvjetovala je osim toga pojačanu integraciju sa stanovništvom njemačkoga jezika i poticala mješovite brakove. No, upravo preko ovoga međuljudskog područja može najlakše doći do promjena jezika i pri tom asimilacija postaje najdjelotvornija.

Za sadašnjost može se konstatirati puna integracija Hrvata u gradišćansko društvo na političkom, privrednom i kulturnom području. To se izražava u potpunom izjednačenju Hrvata u materijalnoj kulturi i u civilizatorskoj opremi, u potpunom uključanju vodećeg sloja u politiku, upravu, školu i crkvu, u izjednačenju informacije i zabave preko masovnih medija, čak već i u modernizirajućem prilagođavanju slike sela. Jače razlike prema stanovništvu njemačkog i mađarskog jezika ostale su još samo na malim područjima tradirane seoske kulture, pri čemu su ipak tamburaške i folklorne grupe preuzele mnoge modernizme. Taj ukupni razvoj kreće se, dakle, u pravcu daljega nestanka regionalno zatvorenog načina života i zatvorene kulturne zajednice. Zato se etnička grupa neće moći suprotstaviti današnjim asimilacijskim tendencijama čuvanjem svoga tradicionalnog »posjeda« nego samo upotrebom modernih metoda prilagođenih pluralističkom industrijskom društvu i to:

- novim oblikovanjem seoskog proizvodnog i životnog područja kako bi se postigao viši stupanj identifikacije seljačkog hrvatskog stanovništva i spriječilo odseljavanje;
- stvaranjem modernih, atraktivnih radnih mjesta u hrvatskim i mješovitim općinama u sekundarnom i tercijalnom proizvodnom sektoru (industrija i servisi);
- jačim obzirom na hrvatski jezik u dječjem vrtiću i školstvu (i u višem školstvu) i izgradnjom znanstvene obrade vlastite tradicije što je moraju izvršiti sami Hrvati;
- razvojem posebne gradišćanske hrvatske književnosti i njenim pojačanim širenjem preko masovnih medija (posebno televizije!);
- pomaganjem nove hrvatske nacionalne svijesti u jezično i kulturno otvorenom društvu.

Predstavnici mlađe hrvatske inteligencije — skupljene dijelom oko »Hrvatskog akademskog kluba« u Beču — čini se da su shvatili te nove zadaće narodne grupe. Osim toga ideološko poistovjećivanje napretka i asimilacije te nacionalno-kulturne lojalnosti s državnom i lojalnosti gube intenzitet. Zato treba pozdraviti ciljeve mlađe akademski obrazovane generacije u pogledu daljega puta: Budućnost Gradišćanskih Hrvata mora ležati u integraciji unutar pluralizma, kojoj je temelj povezanost s Austrijom, s

Gradišćem i s vlastitim hrvatstvom. Za tu sintezu nužna je međutim moderna dvojezičnost i pripadnost dvjema kulturama (bolje reći: jednoj dvojezičnoj, odnosno trojezičnoj kulturnoj zajednici). To su obilježja s kojima dvojezični i bikulturni Hrvati mogu biti korisni multinacionalno i multikulturalno orijentiranoj Evropi.

POPIS IZVORA I LITERATURE

Statistike

Ergebnisse der österreichischen Volkszählungen vom 31. 12. 1910, 7. 3. 1923, 22. 3. 1934, 1. 6. 1951, 21. 3. 1961, 12. 5. 1971, 12. 5. 1981, ed. Österreichisches Statistisches Zentralamt (Wien 1912, 1930, 1935, 1952/53, 1974, 1980, 1982).

A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása I, II, IV, VI, ed. A magyar kir. központi statisztikai hivatal (Budapest 1912, 1913, 1915, 1924).

Theodor Veiter, Die Sprach- und Volkszugehörigkeit in Österreich nach den Ergebnissen der Volkszählung von 1939, in: Europa Ethnica 22/3 (1965) 109—123.

A népmozgalom főbb adatai községenként 1828—1920: Burgenland, ed. Magyar központi statisztikai hivatal (Budapest 1981).

Die Bevölkerungsentwicklung im Burgenland zwischen 1923 und 1971, ed. Amt der Burgenländischen Landesregierung, Abt. IV (Eisenstadt 1976).

Wohnbevölkerung des Burgenlandes nach Muttersprache, sprachlicher Zugehörigkeit bzw. Umgangssprache, ed. Peter Csoknyai, in Die Volksgruppen in Österreich (= integratio XI/XII, Wien 1979) 241—280.

Österreichisches Statistisches Zentralamt: Geheime Erhebung der Muttersprache am 14. November 1976. Hauptergebnisse nach Bundesländern Land- und forstwirtschaftliche Betriebszählungen, Österreich — Burgenland 1930, 1951, 1960, 1970 und 1980, ed. Österreichisches Statistisches Zentralamt (Wien 1932—1982).

sprache am 14. November 1976. Hauptergebnisse nach Bundesländern Länd- und 1973 (= Arbeitsstättenzählung), ed. Österreichisches Statistisches Zentralamt (Wien 1932—1975).

Volkszählung 1971, EDV-Sonderauswertung des Österreichischen Statistischen Zentralamtes (Wien 1982, nicht publiziert).

Arhivski izvori

Burgenländisches Landesarchiv, Eisenstadt: Materialien über Besitzverhältnisse 1922/1924, Bestandsaufnahme über Minderheitenschulwesen 1933.

Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes, Wien: Dok. 2.888, 12.469.

Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Wien: Bundesministerium für Unterricht, 18 A — Burgenland in genere, Fasz. 4327, 4328; Bürckel-Akten 2473, 2770.

Österreichisches Staatlarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien: Bundeskanzleramt/Auswärtige Angelegenheiten, Abt. 15/Völkerrecht, Fasz. 104.

Dokumentacije

Bericht der Tätigkeit der deutschösterreichischen Friedensdelegation in Saint-Germain-en-Laye (Wien 1919).

Memorandum vlade Federativne Narodne Republike Jugoslavije o Slovenačkoj Koruškoj, pograničnim slovenačkim delovima Štajerske i Gradišćanskim Hrvatima (Beograd 1947).

Stenographische Protokolle des Burgenländischen Landtages 1923—1938, 1945 ff. (Eisenstadt 1924 ff.).

Widerstand und Verfolgung im Burgenland 1934—1945. Eine Dokumentation, ed. Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes (Wien 1980) Teil 2, Kap. VIII: Verfolgung der Kroaten (Richard Klucsarits).

Pravo narodnih grupa

- Ethnic Groups and Boundaries, ed. Frederik *Barth* (Boston 1969).
- Felix *Ermacora*, Handbuch der Grundfreiheiten und Menschenrechte (Wien 1963).
- Minorities in History, ed. A. C. *Hepburn* (London 1978).
- Ernest *Petrič*, Mednarodnopravno varstvo narodnih manjšin (Maribor 1977).
- Problem manjina u jugoslovensko-austrijskim odnosima. Zbornik članaka i dokumenata, ured. Bogdan *Osolinik* (Beograd 1977).
- Die rechtliche Stellung der Volksgruppen in Österreich. Eine Dokumentation, d. Bundeskanzleramt (Wien 1977).
- Gerald *Stourzh*, Geschichte des Staatsvertrages 1945—1955. Österreichs Weg zur Neutralität (Graz /Wien/Köln 1980).
- Theodor *Veiter*, Das Recht der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich (Wien 1970).
- Theodor *Veiter*, Verfassungsrechtslage und Rechtswirklichkeit der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich 1918—1938, in: die österreichische Verfassung von 1918 bis 1938. Theorie und Realität, ed. Rudolf Neck, Adam Wandruszka und Isabella Ackerl (Wien 1980) 89—209.
- Volksgruppen in Österreich. Eine Dokumentation, ed. Bundeskanzleramt (Wien 1976).

Novine, kalendari

Hrvatske Novine
Kalendar Gradišće
Letne knjige Hrvatskoga Kulturnoga Društva u Gradišću

Knjige i rasprave

- Bogumil *Andrašević*, Die Burgenländischen Kroaten, in: Jahrbuch des Ost-europa-Instituts zu Breslau 2 (1941) 25—51.
- Thomas M. *Barker*, The Croatian Minority of Burgenland, in: Journal of Central European affairs 19 (1959) 32—56.
- Nikola *Benčić*, Stvaranje i gajenje kulture Gradišćanskih Hrvatov: polaritet samostalnosti i integracije, in: Symposion Croaticon. Gradišćanski Hrvati/Die Burgenländischen Kroaten, red. Franz Palkovits (Beč-Wien 1974) 53—65.
- Nikolaus *Bencsics*, Bildung und Kultur der Kroaten in: Die Volksgruppen in Österreich, ed. Ernó Deák (= integratio XI/XII, Wien 1979).
- Nikolaus *Bencsics*, Mate Meršić Miloradić 1850—1928. Das Leben eines burgenländisch-kroatischen Dichters (Phil. Diss. Wien 1963).
- Richard *Berczeller* — Norbert *Leser*, ... mit Österreich verbunden. Burgenlandschicksal 1918—1945 (Wien/München 1975).
- Josef *Breu*, Die burgenländischen Kroaten bis zu ihrer Eingliederung in Österreich im Jahre 1921, siedlungs- und nationalitätengeschichtlich betrachtet, in: Die Volksgruppen in Österreich (Wien 1979) 127—140.
- Josef *Breu*, Die Kroatensiedlung im Burgenland und in den anschließenden Gebieten (Wien 1970).
- Josef *Breu*, Naselja Gradišćanskih Hrvatov nekada i danas (= Prilog knjizi »Symposion Croaticon. Gradišćanski Hrvati/Die Burgenländischen Kroaten, Beč 1974).
- Burgenland (1921—1938).
- Ein deutsches Grenzland im Südosten, unter Leitung von Hugo *Hassinger*, hg. von Fritz *Bodo* (Wien 1941).
- Andrew F. *Burghardt*, Borderland. A Historical and Geographical Study of Burgenland, Austria (Madison 1962).
- Josip *Buturac* — Antun *Ivandija*, Povijest katoličke Crkve među Hrvatima (Zagreb 1973).

Johann *Dobrović*, Volk an der Grenze — Schicksal und Auftrag. Zur Geschichte der burgenländischen Kroaten (= Burgenländische Forschungen 47, Eisenstadt 1963).

Walter *Dujmovits*, Die Amerikawanderung der Burgenländer (Phil. Diss. Wien 1980).

Wilhelm *Filla*, Ludwig *Flaschberger*, Franz *Pachner*, Albert F. *Reiterer*, Am Rande Österreichs. Ein Beitrag zur Soziologie der österreichischen Volksgruppen (Wien 1982).

Károly *Gaál*, Monographische Erzählforschung und kleinregionale Kultur, in: Minderheiten und Regionalforschung, ed. Olaf Bockhorn, Károly Gaál, Irene Zucker (Wien 1981) 15—35.

Károly *Gaál* — Gerhard *Neweklowsky*, Kroatisches Erzählgut aus Stinatz (= Slawistischer Almanach, Wien 1983).

Ethnographia Pannonica. Sozialhistorische und ethnologische Studien zum pannonischen Raum, ed. Károly *Gaál* (= Burgenländische Forschungen 61, Eisenstadt 1971).

Ludwig *Gogolák*, Ungarns Nationalitätengesetze und das Problem des magyarischen National- und Zentralstaates, in: Die Habsburgermonarchie 1848—1918, ed. Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch, III/2 (Wien 1980) 1207—1303.

Ludwig *Graupner*, Die Amerikawanderung im Güssinger Bezirk (= Burgenländische Forschungen 3, Eisenstadt 1949).

Otto *Guglia*, Das Werden des Burgenlandes (= Burgenländische Forschungen 44, Eisenstadt 1961).

Stanislaus *Hafner*, Usmena i pisana tradicija u literaturama Gradišćanskih Hrvata i Koruških Slovenaca, u: Narodna umjetnost (1979) 21—31.

Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums, ed. Carl *Petersen* und Otto *Scheel*, 1. Band: »Burgenland-Westungarn« (Breslau 1933/35) 659—737.

Eduard *Hochenbichler*, Republik im Schatten der Monarchie. Das Burgenland, ein europäisches Problem (Wien 1971).

Josef K. *Homma*, Die Kroatische Minderheit im Burgenland, in: Europa Ethnica 21 (1964) 119—133.

Ignac *Horvat*, Gradišćanke (Zagreb 1930).

Gradišćanski Hrvati, ed. Zvane *Črnja*, Mirko *Valentić*, Nikola *Benčić* (= Čakavski sabor, Zagreb 1973).

Josef *Hürský*, Vylidňování a asimilace slovanských obcí v Gradišti (V Praze 1952).

Jugoslavensko-austrijski odnosi i problemi položaja slovenske i hrvatske manjine u Austriji: Časopis za suvremenu povijest 9/1 (Zagreb 1977).

Matthias *Jurassovich*, Die Kroaten, in: Burgenland Festschrift..., hg. von Eduard Stepan (Wien 1920) 123—126.

Lajos *Kerekes*, Von St. Germain bis Genf. Österreich und seine Nachbarn 1918—1922 (Wien/Köln/Graz 1979).

Vjekoslav *Klaić*, Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati, III (Zagreb 1883).

Richard *Klucsarits*, Die Burgenländischen Kroaten im Jahre 1938, in: Zeitgeschichte 4 (1977) 331—344.

40 ljet Hrvatsko kulturno društvo 1929—1969, Jubilarni spis (Željezno/Eisenstadt 1969).

Yvone Rachel *Lockwood*, The Burgenland Croats: Oral tradition and historical process (Phil. Diss. Univ. of Michigan/Ann Arbor 1979).

Martin *Meršić*, Znameniti i zaslužni Gradišćanski Hrvati (Bedeutende und berühmte Burgenländer Kroaten (= Čakavski sabor, Rijeka 1972).

Johann *Müller*, Die flächenmäßige Verteilung der kroatischen Siedlungen kritisch betrachtet, in: Die Volksgruppen in Österreich (Wien 1979) 141—143.

Gerhard *Neweklowsky*, Die kroatischen Dialekte des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete (= Österreichische Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung, 25, Wien 1978).

Adolf *Parr*, Das burgenländische Volksschulwesen im ersten Jahrzehnt der Zugehörigkeit zu Österreich (Wien 1931).

Franz *Plasil*, Socio-ekonomski environment gradišćanskoga človika, u: Symposion Croaticon (Beč—Wien 1974) 67—77.

Kroz povijest Gradišćanskih Hrvata (Zagreb 1977).

- Actual Questions of the Slovene and Croate Minorities in Austria, ed. Institut za narodnostna vprašanja (Ljubljana 1976).
- Gerald *Schlag*, Die politischen Parteien des Burgenlandes 1921—1934, in: Burgenländische Forschungen Sonderheft 3 (Eisenstadt 1971) 93—124.
- Gerald *Stourzh*, Geschichte des Staatsvertrages 1945—1955. Österreichs Weg zur Neutralität (Graz/Wien/Köln 2 1980).
- Leo *Stubits* — Aladar *Csenar*, Kroaten im Burgenland. Geschichte, Leben, Wirken (Wulkaprodersdorf/Unterpullendorf 1981).
- Hanna *Sturm*, Die Lebensgeschichte einer Arbeiterin. Vom Burgenland nach Ravensbrück (Wien 1982).
- Arnold *Suppan*, Die Kroaten in: Die Habsburgermonarchie 1848—1918, III/1 (Wien 1980) 626—733.
- Symposion Croaticon. Gradišćanski Hrvati (Die Burgenländischen Kroaten, ed. Franz *Palkovits* (Beč—Wien 1974).
- Peter W. *Thiele*, Untersuchungen zur Akkulturation bei den Kroaten des Österreichischen Burgenlandes. (Phil. Diss. Berlin 1968).
- Mate *Ujević*, Gradišćanski Hrvati (Zagreb 1934).
- Günter *Unger*, Die Christlichsozialen Parteien im Burgenland (= Burgenländische Forschungen 49, Eisenstadt 1965).
- Mirko *Valentić*, Gradišćanski Hrvati od 16. stoljeća do danas (Zagreb 1970).
- Mirko *Valentić*, O denacionalizaciji Gradišćanskih Hrvata u: Časopis za suvremenu povijest 9/1 (1977).
- Mirko *Valentić*, 500 ljet hrvatske dijaspore u austrijsko-ugarsko-slovačkom pograničnom području, u: Symposion Croaticon (Beč—Wien 1974) 25—37.
- Mirko *Valentić*, Školska problematika Gradišćanskih Hrvata, u: Časopis za suvremenu povijest 9/1 (1977) 121—132.
- Mirko *Valentić*, »Statističko nestajanje« Gradišćanskih Hrvata prema austrijskim popisima, u: Problem manjina u jugoslavensko-austrijskim odnosima (Beograd 1977) 123—134.
- Hilda *Varga*, Die burgenländischen Kroaten zwischen den beiden Weltkriegen (Phil. Diss. Wien 1974).
- Theodor *Veiter*, Pravni status hrvatske narodne grupe u Austriji — de jure i de facto, u: Symposion Croaticon (Beč—Wien 1974) 91—109.
- Werner *Varga* — Demeter *Karall*, Die Burgenländischen Kroaten in Wien, Ethnische Gruppen in der Bundeshauptstadt Wien (Wien 1982) (45—61).

Rječnici, karte, popisi

Deutsch-Burgenländischkroatisch-kroatisches Wörterbuch (Nimško-gradišćanskohrvatsko-hrvatski rječnik), red. Nikolaus *Bencsics*, Božidar *Finke*, Antun *Sojat*, Josef *Vlasits*, Stefan *Zvonarich*, ed. Amt der Burgenländischen Landesregierung, Landesarchiv-Landesbibliothek (et) Kommission für kulturelle Auslandsbeziehungen der SR Kroatien, Institut für Sprachwissenschaft IFF (Eisenstadt—Zagreb 1982).

Josef *Breu*, Naselja Gradišćanskih Hrvatov nekada i danas / Siedlungen der burgenländischen Kroaten einst und jetzt. Prilog knjizi »Symposion Croaticon. Gradišćanski Hrvati / Die burgenländischen Kroaten« (Beč—Wien 1974).

Verzeichnis der burgenländischen Ortsnamen, nebst ihren Bezeichnungen in magyarischer und kroatischer Sprache, zusammengestellt von Karl *Semmelweis*, hg. vom Burgenländischen Landesarchiv (Eisenstadt 1954).

Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes, ed. Burgenländische Landesregierung, 3 Bde. (Eisenstadt 1954/63).

Zusammenfassung

DIE BURGENLÄNDER KROATEN. INTEGRATION UND ASSIMILATION IM 20. JAHRHUNDERT

Arnold Suppan (Universität Wien)

Der Beitrag behandelt die demographische und gesellschaftliche Entwicklung der Burgenländer Kroaten vom ausgehenden 19. Jahrhundert bis in die siebziger Jahre des 20. Jahrhunderts. Als Hauptprobleme stellten sich einerseits die Frage nach den Ursachen des statistischen Rückganges der Burgenländer mit kroatischer Mutter- bzw. Umgangssprache, andererseits die Frage nach den Elementen von nationaler Integration bzw. Assimilation.

Die demographische Entwicklung war bis zur Volkszählung 1934 im wesentlichen nur von den Verlusten im Ersten Weltkrieg und von der starken Auswanderung nach Übersee vor und nach dem Ersten Weltkrieg beeinträchtigt. In der nationalsozialistischen Volkszählung 1939 machten sich erstmals größere Assimilationserscheinungen unter der in die Rüstungswirtschaft eingeteilten Arbeiterschaft sowie in der zu NS-Organisationen eingezogenen Jugend bemerkbar. Die Verluste des Zweiten Weltkrieges und die Zugehörigkeit des Burgenlandes zur sowjetischen Besatzungszone schlugen sich in einem weiteren Rückgang der kroatischen Volksgruppe bis zur Volkszählung 1951 nieder. Der stärkste zahlenmäßige Rückgang ereignete sich freilich erst in den fünfziger und sechziger Jahren, vor allem nach Abschluß des Staatsvertrages, als der wirtschaftliche Aufschwung sowohl eine neue Industrialisierungswelle in den Zentren als auch eine Mechanisierung der Landwirtschaft brachte. Denn damit setzte eine starke Landflucht ein, die vor allem auch die kroatischen Dörfer betraf. Daher ist in den agrarischen Bezirken Neusiedl und Oberpullendorf ein stärkerer Rückgang der Kroaten zu beobachten als in den industriell-gewerblich ausgerichteten Bezirken Eisenstadt, Mattersburg und Oberwart.

Integration und Assimilation bei den Burgenländer Kroaten sind also wesentlich im Zusammenhang mit ihrer sozial-ökonomischen Entwicklung zu sehen. Vor dem Ersten Weltkrieg waren noch zwei Drittel in der Land- und Forstwirtschaft tätig, etwa ein Viertel in Industrie, Gewerbe und Handel. Hierbei stellten sie nur relativ wenige mittlere Grundbesitzer (über 50 Joch) und kaum reichere Gewerbe- und Handelsleute. Auch in der Intelligenzschicht des westlichen Ungarns waren sie nur schwach vertreten, zählten etwa je zwei Dutzend Pfarrer und Lehrer und nur einige Beamte in Industrie, Handel und Verkehr. Der weitaus überwiegende Teil der kroatischsprechenden Bevölkerung Westungarns waren Kleinbauern, Söllner und

Häusler, landwirtschaftliche Arbeiter und Tagelöhner, sowie Arbeiter und Tagelöhner in Gewerbe und Industrie. Dennoch waren sie in ihren geschlossenen Dörfern — vor allem in den größeren mit krotischem Pfarrer und Lehrer — kaum von Assimilationstendenzen bedroht. Dies galt im wesentlichen auch für die Zeit der Ersten Republik, sieht man von den negativen Konsequenzen der parteipolitischen Polarisierung und der Weltwirtschaftskrise ab. Denn nicht wenige sozialdemokratische Kroaten stellten sich nach 1934 gegen die christlichsoziale Volksgruppenführung, und die zunehmende Arbeitslosigkeit zwang einen Teil der jugendlichen Arbeitskräfte zur Abwanderung aus dem Burgenland. Andererseits war die Integration der Kroaten seit 1921 durch die verwaltungspolitische Zusammenfassung in einem Bundesland, sowie die gemeinsame Aufbauleistung im Genossenschafts-Schul und Kommunikationswesen (schnellere Verbindungen zwischen den kroatischen Sprachinseln!) gefördert worden.

Die nationalsozialistische Herrschaft unterbrach diese Integrationstendenzen sowohl mit ihrer germanisierend wirkenden Wirtschafts- und Sozialpolitik als auch mit gezielten politischen Maßnahmen gegen das kroatische Schul- und Vereinswesen. In der Zweiten Republik konnten die leitenden kroatischen Politiker — einer war immerhin 1946—1956 Landeshauptmann — vorerst zu einer weiteren Integration der Volksgruppe mittels völliger politischer Partizipation beitragen, vertieften freilich aber auch den parteipolitisch-ideologischen Gegensatz in der Volksgruppe selbst. Seit der Mitte der fünfziger Jahre verstärkten die einsetzende Landflucht und die zunehmende Kommunikation zu den benachbarten deutschsprachigen Orten — vor allem an der Grenze zu Niederösterreich — wieder die Assimilationstendenzen. Die geschlossenen kroatischen Dörfer im mittleren und südlichen Burgenland verloren ihre abwandernden Söhne und Töchter, in den kroatischen Dörfern der nördlichen und nordöstlichen Burgenlandes schritt die Assimilation durch das Pendlerwesen und sprachliche Mischehen voran. Integrativ wirkte zum Teil zwar die verbesserte Ausbildung der Kroaten, aber die jungen Maturanten und Akademiker kehrten mit ihrem neu gewonnenen Selbstbewußtsein kaum in ihre Heimatdörfer zurück. Im übrigen wurde ein verstärkter Kroatisch-Unterricht auf der Mittelschulebene weder von einem Teil der Eltern noch von einem Teil der kroatischen Politiker unterstützt. Bei voller gesellschaftlicher und politischer Integration der Kroaten im Burgenland sind daher heute die Assimilationstendenzen einer modernen Industrie- und Dienstleistungsgesellschaft im Fortschreiten begriffen und werden nur mittels aktueller soziokultureller Strategien abzuschwächen sein.

SVEUČILISTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 16

ZAGREB

1983.

Izdavač: Sveučilište u Zagrebu — Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Centar za povijesne znanosti — Odjel za hrvatsku povijest,
Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 400 din.

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH-VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

RADOVI 16

Za izdavača
Prof. dr *Josip Adamček*

Lektor
Ivan Tolj

Korektor
Ivan Tolj

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

ANTIC mr Ljubomir, Centar za istraživanje migracija, Krčka 1, Zagreb
AVRAMOVSKI dr Živko, Neznanog junaka 21b, Beograd
BOBAN mr Branka, Centar za povijesne znanosti, Krčka 1, Zagreb
BOBAN dr Ljubo, Filozofski fakultet, Zagreb
BRANDT dr Miroslav, Filozofski fakultet, Zagreb
BUDAK mr Neven, Filozofski fakultet, Zagreb
GOLDSTEIN Ivo, Filozofski fakultet, Zagreb
GROSS dr Mirjana, Britanski trg 12, Zagreb
JURIŠIĆ Ivan, Rakusina 21, Zagreb
KORUNIĆ dr Petar, Filozofski fakultet, Zagreb
LUČIĆ dr Josip, Centar za povijesne znanosti, Krčka 1, Zagreb
MIJATOVIĆ Anđelko, P. Togliatija 12, Susjedgrad, Zagreb
MITIĆ dr Ilija, Zavod za povijesne znanosti JAZU, Lapadska obala 6, Dubrovnik
OČAK dr Ivan, Centar za povijesne znanosti, Krčka 1, Zagreb
PAVLIČEVIĆ dr Drago, Centar za povijesne znanosti, Krčka 1, Zagreb
PERIĆ dr Ivo, Zavod za povijesne znanosti JAZU, Lapadska obala 6, Dubrovnik
RACKO Ljerka, Centar za povijesne znanosti, Krčka 1, Zagreb
SUPPAN dr Arnold, Sveučilište, Beč
ŠIMIĆ Lovorka, Krajiška 40, Zagreb